

GENOVAITE RAGUOTIENE

LIETUVIŲ SPAUDOS KNYGYNAI
1904—1918 m.

Vienas iš svarbių 1904—1918 m. laikotarpio Lietuvos kultūros gyvenimo „pagreitinoto“ proceso reiškinių ir rezultatų buvo lietuvių spaudos knygynai¹. Jų steigimo sumanymai ir projektai jau rodėsi lietuvių spaudos atgavimo išvakarėse, vis garsėjant balsams apie jos draudimo panaikinimą. Tai, pavyzdžiui, liudija 1903 m. pabaigoje P. Višinskiui rašyti laišakai, kuriuose jų autorius — Varnių bažnyčios tarnautojas M. Andrejaskas išdėstė savo projektus „uždėti Varniuose pirmą krautuvę knygų žemaitiškų“ ir kvietė tais reikalais rūpintis P. Višinskį, nes „reikia su tvirtesne jėga tam darbui pradėti“².

1.

Atgavus spaudą, tuoj pat sukrusta steigti lietuviškų spaudinių knygynus ar kitas jais prekiaujančias įstaigas. Jos kūrėsi kartu ir greta su lietuviškomis bibliotekomis ir mokyklomis. Jau 1906 m. manyta, jog kiekvienoje Lietuvos parapijoje reikalinga turėti biblioteką ir knygyną („knygų sankrovėlę“)³.

Knygynui steigti buvo reikalingas caro valdžios administracijos (gubernatoriaus) leidimas. Policija paprastai tikrino prašytojo „politinio ir moralinio lojalumo (patikimumo) laipsnį“⁴. Jeigu apie prašytoją buvo paliudijama neigiamai ar su pastabomis, leidimas dažniausiai nebuvo išduodamas⁵. Motyvai paprastai nenurodomi, arba pažymimos formalios, kartais laiko (karo padėties) priežastys⁶.

¹ Tuo laikotarpiu knygų prekybos įstaigoms įvardyti vartoti keli terminai. Dažniausiai pasitaiko „knygynas“, kuriuo, beje, tada vadinta ir biblioteka. Tarp jų kaip skiriamasis ženklas paprastai nurodoma knygyno savininko pavardė arba kartais jo vardas („Birutė“, „Lietuva“ ir pan.). Be minėto termino, dar vartota „knygų krautuvė“, „knygų parduotuvė“, „knygenyčia“ ar „knygų pardavykla“, „knygų kromas“, retsykliais „knygnė“. Neretai susiduriama su „knygų sankrovos“ terminu. Tai reiškė krautuvę (prekybos vietą), kartais knygų sandėlį, iš kurio norintieji galėjo užsisakyti ir pirktis urmu knygas bei kitus spaudinius. Dažnai knygynas veikė su kitų prekių krautuvėmis ar tose krautuvėse. Knygynus turėję asmenys vadinti „knygynų savininkais“, „knygynų krautuvininkais“, „knygų krautuvių vedėjais“, „užveidždėtojais“, kartais „knygiais“, „knygininkais“.

² Raguotienė G. Gauti pavilijimą ant prekystos su knygomis // Tarp knygų. 1991. Nr. 7. P. 34.

³ Dambrauskas A. Zinios iš Lietuvos // Nedėdienio skaitymas. 1906. Rugs. 8(21). Nr. 34.

⁴ Kauno valstybinis archyvas (toliau — KVA). U—27. Ap. I. B. 1914. Lap. 1—2.

⁵ [Šleivys K.] Katalogas knygų lietuviškoms skaitykloms su naudingais patarimais. K., 1906. P. 6. Parašas: Kun. S-vys.

⁶ Viltis. 1907. Spalio 3 (16). Nr. 1.

Tokia valdžios politika sulaukė vis stipresnių protestų visoje Rusijoje. 1909 m. Rusijos knygų leidėjų suvažiavime Peterburge reikalauta, kad knygynams įsteigti pakaktų tik pranešimo vietos valdžios įstaigoms⁷. 1912 m. Rusijos knygūninkų suvažiavimas kreipėsi į Vidaus reikalų ministeriją, siūlydamas, kad knygynai galėtų steigtis pranešus policijai, be jokių kitų leidimų⁸.

Paskelbus lietuvių spaudos gražinimą, netrukus jau buvo paduoti keli prašymai steigti knygynus. Tarp pirmųjų buvo P. Višinskis, P. Vileišis, J. Naujalis ir kiti asmenys.

P. Višinskio sumanymą įkurti knygyną Šiauliuose mini J. Biliūnas⁹. F. Bortkevičienė 1904 m. liepos 31 d. laiške P. Višinskiui teiraujasi, „ar Jums leista jau knygenyčia?“¹⁰. P. Višinskio sumanymas, pasak A. Sprindžio, sužlugo¹¹. Jam nebuvo gauta leidimo¹². Tame pačiame F. Bortkevičienės laiške nurodomi kito asmens — P. Vileišio sumanyti darbai (įkurti dienraštį, spaustuvę, pasistatyti namus ir kt.), ir pažymima, jog jų likimas kol kas neaiškus, bet „tikra žinia, kad vakacioms baigus knygenyčia bus atidaryta. Mat jau iki 1904 m. gegužės 22 d. P. Vileišis buvo padavęs prašymą dėl knygyno ir spaustuvės“¹³ 1904 m. spalio 12(25) Vilniuje buvo atidarytas P. Vileišio „Vilniaus žinių“ knygynas¹⁴. Jis buvo pirmasis lietuviškas knygynas ne tik šiame mieste, bet ir Lietuvoje¹⁵.

Dar 1904 m. antroje pusėje gubernatorių leidimus steigti knygynus arba prekiauti knygomis mėgino gauti Jadvyga Juškytė iš Pernaravos. Jos 1904 m. liepos mėn. pareiškime Kauno gubernatoriui prašyta leisti atidaryti „knygų ir rašomų daiktų sankrovą“ Šiauliuose, bet tas prašymas metų pabaigoje buvo atmetas¹⁶. 1904 m. leidimo prekiauti lietuviškomis knygomis prašė Naumiesčio krautuvės savininkas, knygnešys Antanas Baltrušaitis-Antanėlis¹⁷. Bet paaiškėjus, kad tie krautuvės pardavinėtos draudžiamos knygos, leidimo neišduota. 1904 m. gruodžio 7 d. laiške P. Višinskiui M. Pečkauskaitė-Satrijos Ragana rašė apie žmogų, norintį įsteigti knygyną Varniuose, bet nežinantį steigimo tvarkos¹⁸.

Nors vietos administracija varžė knygynų, ypač lietuviškų, steigimą,

7 Knygų leidėjai. . . // Vieniųbė. 1909. Liepos 14(27). Nr. 28.

8 Knygūninkų suvažiavimas // Vieniųbė. 1912. Liepos 31 (Rugpj. 13). Nr. 3.

9 Biliūnas J. Raštai. T. 3. V., 1981. P. 270.

10 VUB RS. F. E 77. Lap. 4—5.

11 Sprindis A. Povilas Višinskis. V., 1978. P. 251.

12 Knizikevičienė B. Višinskis ir Šiauliai // Povilo Višinskio skaitymai. Šiauliai, 1990. P. 20.

13 Merkys V. Lietuvos poligrafijos įmonės 1795—1915 // Iš lietuvių kultūros istorijos. Spauda ir spaustuvės. V., 1972. P. 228.

14 VUB RS. F. E 77. Lap. 4.

15 Savo atsiminimuose, rašytuose 1925 m., P. Vileišis sakosi knygyną įkūręs 1905 m. viduryje (Zr.: 33 metų darbų dėl lietuvių spaudos atsiminimai // Literatūra ir kalba. T. 20. V., 1987. P. 430). Bet tai, matyt, atminties riktas. Viešai apie P. Vileišio veikiančią knygyną jau pranešama 1904 m. spalio 18 (31) d. rašytoje korespondencijoje (Lietuvių laikraštis. 1904. Lapkr. 18 (Gruod. 1). Knygyną įsteigus 1904 m. antroje pusėje liudija „Vilniaus žinių“ skelbimai (1904. Gruod. 12, 14, 25 ir kt.).

16 Atbalsiai // Vilniaus žinios. 1904. Gruod. 13(26). Nr. 4.

17 Naumiestis. Suvalkų gub. // Vieniųbė lietuvininkų. 1904. Rugs. 28. Nr. 39.

18 Satrijos Ragana. Laiškai. V., 1986. P. 181—182.

pirmasis buvo atidarytas jau 1904 m., o kiti — kompozitoriaus Juozo Naujalio Kaune¹⁹, Plungės bajoro Stanislovo Biknevičiaus (Bichnevičiaus) — gavo leidimus²⁰ ir pradėjo veikti 1905 m.

Prašymų knygynams tolydžio daugėjo, ypač 1905—1907 m. įvykių tarpiniu. Vienur kitur gubernatoriai davė leidimus. 1905 m. birželio 11 (24) d. Kauno gubernatoriaus leido įsteigti 4 knygynus (Šiauliuose, Tauragėje, Kupiškėje ir Palangoje), kurie galėjo prekiauti ir lietuviškais spaudiniais²¹. Jonavoje atidaryti knygyną 1905 m. buvo sumanęs vietos kunigas²². Leidimus lietuvių spaudos knygynams 1906 m. gavo mokytoja Veronika Milčinskaitė (vėliau Mickienė) Marijampolėje, moterų katalikių veikėja Vaclova Lebkaušienė Kaune²³, 1907 m. — K. Zaremba Skuode²⁴. Nėra žinių, kad šie knygynai būtų veikę. 1906 m. knygomis prekiaavo P. Višinskio įkurtos „Šviesos“ bendrovės „Knygų krautuvė“²⁵.

Caro valdžios administracija kiek galėdama sunkino ir trukdė išduoti leidimus. Antai du kartus (1905 ir 1907 m.) neleista atidaryti lietuvių knygynų Telšiuose²⁶. 1906 m. atsakyta S. Davalytei verstis knygų prekyba Musninkuose, nors ji kreipėsi leidimo net tris kartus²⁷. Nepatenkinti liko ir kiti prašymai: 1906 m. Kazimiero Ramanausko (Ramanauskio) knygynui Mosėdyje²⁸, Pr. Kriaučiūno — Sakiuose²⁹, 1907 m. — Kalvarijos vartotojų draugijos³⁰. Gauti leidimus buvo sudėtinga ir vėliau. Todėl dar 1909 ar net 1912 m. lietuviškų knygynų neturėjo kai kurie didesnieji miestai ar vietovės (Telšiai, Kėdainiai, Seduva)³¹.

Knygynus daugiausia steigė privatūs asmenys, gaudavę leidimus greičiau ir lengviau nei draugijos ar organizacijos, užsibrėžusios prekiauti ir platinti spaudą, Antai „Šviesos“ draugija 1906 m. savo programoje įrašė tikslą steigti ir „knygų pardavimus“³². „Ziburio“ 1908 m. įstatuose nurodyta, jog draugija steigis ir išlaikys „knygų sankrovas“³³. Vilniaus „Aušros“ draugija 1907 m. dėjo pastangų steigti knygynus Vilniaus gubernijos lietuviams³⁴. 1907 m. kuriama Lietuvos moterų organizacija taip pat numatė steigti „knygų krautuves“ ir samdyti „nešikus

¹⁹ Iš Lietuvos // Lietuvių laikraštis. 1904. Gruod. 16(29). Nr. 3.

²⁰ Vilniaus ži. ios. 1904. Gruod. 14(27). Nr. 4.

²¹ Vieniybė lietuvininkų. 1905. Liepos 19. Nr. 29.

²² Jonavoje // Lietuvių laikraštis. 1905. Rugsj. 18(31). Nr. 37.

²³ Žinios iš Lietuvos // Nedėldienio skaitymas. 1906. Birž. 6(19). Nr. 25.

²⁴ [Silgalis A.] Iš Lietuvos // Vilniaus žinios. 1907. Rugs. 12(25). Parašas: Damažas Treigys.

²⁵ „Šviesos“ b-vė išleido // Lietuvos ūkininkas. 1906. Sausio 26 (Vas. 8). Nr. 6.

²⁶ Viltis. 1907. Spalio 3(16). Nr. 1.

²⁷ Ten pat. Gruod. 21 (1908. Saus. 3). Nr. 34.

²⁸ Mosėdis // Ten pat. 1907. Lapkr. 1(14). Nr. 14.

²⁹ [Staigaitis J.] Sakiai // Lietuvos ūkininkas. 1906. Rugs. 16(29). Nr. 45. Parašas. Es.—es.

³⁰ Mosėdis // Viltis. 1907. Lapkr. 1(14). Nr. 14.

³¹ Mongirdas V. Plungė — Telšiai // Lietuvos ži. ios. 1909. Rugsj. 8(21). Nr. 19; Seduva // Viltis. 1911. Rugs. 8(21). Nr. 204; Kėdainiai // Vieniybė. 1912. Liepos 24 (Rugsj. 6). Nr. 30.

³² Draugijos Senapilės įstatymai // Vilniaus ži. ios. 1906. Vas. 14(27). Nr. 35.

³³ „Ziburio“ draugijos naujieji įstatymai // Viltis. 1908. Kovo 16(29). Nr. 33.

³⁴ Vilniaus „Aušra“ // Vilniaus žinios. Sausio 24 (Vas. 6). 1907. Nr. 19.

knygomis po sodžius pardavinėti³⁵. Sv. Kazimiero knygų leidimo draugija 1908 m. numatė kurti knygytus provincijoje³⁶. Knygytais ir literatūros prekyba rūpinosi taip pat politinės partijos bei organizacijos (LSDP ir kt.)³⁷.

Lietuvių visuomenės srovės, jų organizacijos stengėsi savo rankose išlaikyti spaudos prekybą ar bent daryti jai įtaką. Katalikų sluoksniui jau 1906 m. buvo sudarę katalikiškų knygų prekybos programą³⁸. Visuose bažnytkaimiuose užsimita su valdžios leidimu įsteigti „katalikiškų knygų krautuvėles“. Leidimus joms turėjo išrūpinti kunigai, kurie buvo įpareigoti tuo reikalu padėti ir vartotojų draugijoms. Knygomis prekiauti dažniausiai leista tos draugijos krautuvėse ir prie jų veikusiųose knygynuose.

2.

Lietuviškų knygynų daugiausia buvo įsteigta 1905—1907 m. Tų metų įvykių sąlygomis caro valdžios administracija, nors ir visai išsisukinėdama, turėjo daryti įvairių nuolaidų, tarp jų ir dažniau leisti steigti lietuviškiems knygynams. Knygytai tada kūrėsi „kupetomis“: tarp Židikų ir Kretingos jų buvę net vienuolika³⁹. Lieka tik patikėti šių žinių teikėjui — korespondentui, nes neturime kitų patvirtinančių faktų ar duomenų. Tačiau per tuos trejus metus atidaryta per 40 lietuviškos knygos prekybos įstaigų⁴⁰. Apžvelgiamuoju laikotarpiu tai didžiausias knygynų steigimo „bumas“.

Svarbu pažymėti, kad šiuo tarpsniu lietuvių knygytai įsikuria ne tik didžiuosiuose miestuose (Vilniuje, Kaune, Šiauliuose) ar provincijos centruose (Marijampolėje, Vilkaviškyje, Kretingoje, Biržuose ir kt.), bet ir miesteliuose bei bažnytkaimiuose (Ylakiuose, Kuliuose, Nemunaityje, Svėkšnoje, Merkinėje ir kt.)⁴¹.

Nuo 1908 m. naujų lietuviškų knygynų randasi mažiau. Šitoks atoslūgis trunka maždaug dvejus trejus metus (1909—1911 m.). Tai sietina su bendra dvasinio prisilėgtumo, tam tikro visuomeninio nuovargio, ypač caro valdžios represijų atmosfera, įsigalėjusia po 1905—1907 m. įvykių. Knygų pirkti ir skaityta daug mažiau⁴². 1910 m. vis dažniau prabylama apie kritišką lietuvių spaudos knygynų būklę. Konstatuota, jog „knygytai nyksta“⁴³. Iš tikrųjų klostėsi sunki ir sudėtinga padėtis. Kai kurie net žinomi knygytai dėl įvairių priežasčių buvo priversti užsidaryti

³⁵ Petkevičaitė G. Prie lietuvių moterų susivienijimo // Vilniaus žinios. 1907. Lapkr. 9(22). Nr. 189.

³⁶ Dambrauskas A. Iš Kauno kronikos // Mūsų senovė. 1921. Nr. 1. P. 45.

³⁷ Naujoji gadytė. 1906. Gruod. 28 (Sausio 10). Nr. 32.

³⁸ [Šleivys K.] Katalogas knygų lietuviškoms skaitykloms su naudingais patarimais. K., 1906. P. 7. Parašas: Kun. S-vys.

³⁹ Žinios iš Lietuvos // Nedėdienio skaitymas. 1906. Birž. 6(19). Nr. 25.

⁴⁰ Zr. 1 lentelę.

⁴¹ Zr. 1 lentelę.

⁴² Mūsų knygelės ir jų skaitytojai // Viltis. 1909. Bal. 12(25). Nr. 41.

⁴³ [Silgalis A.] Knygytai nyksta // Ten pat. 1910. Spalio 29 (Lapkr. 11). Nr. 124. Parašas: Damazas Treigys.

(„Lietuvos“ knygynas Vilniuje 1907 m.; „Birutės“ knygynas Vilniuje 1909 m.; J. Naujalo knygynas Kaune 1910 m.)⁴⁴. Pasirodė skelbimų apie Jono Kvietkausko (Ziežmariuose)⁴⁵, „Vilniaus žinių“⁴⁶, P. Kerio (Telšiuose)⁴⁷ ir kitų knygynų pardavimą.

Tačiau nuo 1911 m. atoslūgi keitė naujas šioks toks pakilimas. Suringtais duomenimis, per 1911—1914 m. įsikūrė beveik 30 lietuvių knygų prekybos įstaigų, daugiausia valsčių miesteliuose (pvz., Žagarėje, Kuršėnuose, Meteliuose, Seduvoje ir kt.)⁴⁸. Vien Kaune 1914 m. pradžioje iš viso buvo 17 knygynų⁴⁹. Jų padėtį vėl komplikavo prasidėjęs Pirmasis pasaulinis karas, kaizerinė okupacija. Knygynų, kaip ir kitų knygų bei skaitymo įstaigų, raidoje tai buvo dramatiškas tarpsnis.

1914 m. rudenio, vykstant mūšiams Lietuvos teritorijoje, daug knygynų buvo laikinai uždaryti ir neveikė. Tai pirmiausia pasakytina apie Suvalkijos miestų ir miestelių knygynus. Nuo karo veiksmų 1914 m. nukentėjo A. Dundzilos knygynas Vilkaviškyje, todėl savininkas buvo priverstas jį likviduoti⁵⁰. Per karą O. Vitkauskytės knygynė Kaune žuvo iš JAV atgabenti ten išleisto P. Vaičiūčio rinkinio „Eilės“ (1912 m.) 1 000 egzempliorių⁵¹. Kiti (pvz., Kaune A. Petronio knygynas) 1914 m. pabaigoje vėl pradėjo veikti. 1915 m. pradžioje (sausio-kovo mėn.) miestuose ir didesniuose miesteliuose veikė per 20 knygynų⁵². Be jų, tikriausiai buvo dar ir kitų knygynų ir krautuvų, prekiausių lietuviškais spaudiniais.

Tačiau padėtis keitėsi vis intensyvesniam karo veiksams ir kaizerinei kariuomenei okupuojant Lietuvą 1915 m. Dalis knygynų galėjo žūti ugnyje, ypač ten, kur miestai ir miesteliai (pvz., Šiauliai, Naumiestis, Tauragė, Kretinga ir kt.) buvo beveik nušluoti, sudeginti ar sugriauti. Kai kurie knygynų savininkai (J. Masiulis Panevėžyje), nuo kaizerinės kariuomenės pasitraukę į Rusiją, ten įsteigė krautuves, kuriose prekiauta ir lietuviškomis knygomis. Kiti knygynai per karo veiksmus užsidarė, paskui vienas kitas atgijo ir veikė okupacijos laikotarpiu, tarp jų M. Pia-seckaitės-Šlapelienės knygynas Vilniuje, šv. Kazimiero draugijos knygynas Kaune. J. Seškevičiaus ir bendrovės išlaikoma „Kalonijų ir galanterijos prekių sankrova“ Kaune, pardavinėjusi vadovėlius ir kitus leidinius⁵³. Lietuviškais spaudiniais taip pat prekiaavo P. Olsausko bei Osovskio knygynai Kaune⁵⁴. Įsikūrė ir naujų krautuvų, kuriose žmonės galėjo įsigyti lietuviškų spaudinių (pvz., Marijos Boginienės „Bažnytinių daiktų, galanterijos ir visokių maldaknygių sankrova“ Kaune⁵⁵).

⁴⁴ Kaunas // Viltis. 1910. Rugs. 26 (Spalio 12). Nr. 111. Parašas: A. P.

⁴⁵ Vienių. 1908. Liepos 29 (Rugpj. 11). Nr. 31.

⁴⁶ Viltis. 1911. Kovo 6(19). Nr. 27. Yra žinių, kad tikriausia po 1913 m. knygyną nupirko J. Šlapelis.

⁴⁷ Lietuvos ūkininkas. 1911. Birž. 23 (Liepos 6). Nr. 35.

⁴⁸ Zr. I lentelę.

⁴⁹ „Lietuvos žinių“ agentai // Vienių. 1915. Vas. 17 (Kovo 2). Nr. 7.

⁵⁰ Dundzila A. Lietuvos dirvona. K. — Marijampolė, 1935. P. 32.

⁵¹ Vaičiūtis P. Lėkite, dainos. V., 1975. P. 375.

⁵² Lietuvos žinios. 1914. Vas. 25 (Kovo 10). Nr. 45.

⁵³ Dabartis. 1916. Vas. 26. Nr. 14; Bal. 5. Nr. 25; Lapkr. 11. Nr. 88.

⁵⁴ Daugirdas T. Kaunas vokiečių okupacijoje. K., 1937. P. 17—68.

⁵⁵ Dabartis. 1916. Kovo 22. Nr. 21.

Lietuviškos spaudos knygynai atsirado ir gyvavo tarp kitų kalbų literatūros knygynų, išlaikomų kitataučių (daugiausia žydų, taip pat lenkų ir kt.). Beje, kitataučių knygynai dar vadinti „maišytais knygynais“, nes prekiaavo įvairių kalbų spaudiniais. Be to, savininkai dažniausiai vertėsi ir kita prekyba, apskritai buvo stambūs verslininkai. Antai Kauno gubernijoje 1910 m. buvo 100 knygynų („knygų magazinų“), 1911 m. — 115⁵⁶. Į šį skaičių įeina ir lietuviškieji knygynai. Pavyzdžiui, 1914 m. Kaune veikė 17 knygų krautuviių, tarp jų 4 lietuvių knygynai⁵⁷. 1908 m. Vilniuje buvo užregistruoti 47 privatiūs knygynai⁵⁸, iš jų 3 lietuvių (M. Piasekaičės-Slapelienės, „Vilniaus žinių“ — P. Vileišio, „Birutės“ — M. Pečkauskaitės-Satrijos Raganos). Apskričių miestuose ir miesteliuose lietuvių knygynai taip pat egzistavo šalia kitataučių išlaikomų knygų prekybos įstaigų. Antai Ukmergėje 1911 m. veikė du žydams priklausę knygynai ir vienas lietuvių — Survilos „Birutės“ knygynas⁵⁹. 1912 m. Telšiuose buvo trys kitataučių knygynai, o 1911 m., pardavus P. Kerio knygyną, neliko nė vieno lietuviško⁶⁰. Naujam knygynui Telšiuose 1911 m. leidimą buvo gavusi klebono šeimininkė — lenkų tautybės moteris⁶¹. Kitataučių knygynų persvara būdinga taip pat daugeliui kitų vietų, pavyzdžiui, tokiems miestams kaip Siauliai, Panevėžys. Kai kur, net ir didesniuose miestuose, lietuviškų spaudos knygynų kurį laiką nebuvo arba jie išvis neįsikūrė. Antai Kėdainiuose dar 1912 m. nebuvo lietuvių knygyno⁶², Ukmergėje — iki 1911 m.⁶³, nekaltant apie daugelį valsčių miestelių⁶⁴. Ten dažniausiai knygomis prekiaavo kitataučių knygynai ir krautuvės. Pavyzdžiui, 1914 m. Kuršėnuose veikė S. Teren ir I. Kuiperštacho knygynai, Radviliškyje — M. Persėckio (Perseckio)⁶⁵. O ir Marijampolėje po 1909 m., be V. Penčylos knygyno, buvo trys žydų knygynai (Veisbergo, Stoklickio ir Rozenfeld)⁶⁶.

Kitataučių knygynų savininkai, panaikinus lietuvių spaudos draudimą, suvokė lietuviškų leidinių poreikį, pajuto pilną ir daug kur pradėjo jais prekiauti. Iš tokių knygynų reikalauta, kad jų pardavėjai bent mokėtų lietuviškai susisiekėti su pirkėju. „... Knygiams, — rašoma 1905 m., — pridera pasirūpinti, kad jų krautuvėse lietuviai galėtų lietuviškai susikalbėti“⁶⁷. Mat tada lietuvių kalbos dar nevartojo J. Zavadzčio knygynas

⁵⁶ Kauno gubernija 1911 metais // Vienybė. 1912. Vas. 14(27). Nr. 7.

⁵⁷ Kaunas // Lietuvos žinios. 1914. Vas. 25 (Kovo 10). Nr. 45.

⁵⁸ Lietuvos Valstybi iš istorijos archyvas (toliau — LVIA); F. 419. Ap. I. B. 39.

Lap. 5.

⁵⁹ Tijiūnaitis A. Aukmergė // Saltinis. 1911. Rugpj. 3(16). Nr. 34.

⁶⁰ Vienybė. 1912. Rugpj. 28 (Rugs. 10). Nr. 35.

⁶¹ Telšiai // Lietuvos žinios. 1911. Geg. 7(20). Nr. 52. Parašas: Tikrasis.

⁶² Veikimas sodžiuje vasaros laiku // Ateitis. 1912. Nr. 6/7. P. 275. — Parašas: Petras R.; Petraitis T. Kėdainiai // Vienybė. 1912. Liepos 24 (Rugpj. 6). Nr. 30.

⁶³ Tijiūnaitis S. Aukmergė // Saltinis. 1910. Vas. 15(2). Nr. 6.

⁶⁴ Viltis. 1911. Rugs. 8(21). Nr. 204.

⁶⁵ KVA. U—27. Ap. I. B. 1914. Lap. 21—22.

⁶⁶ Dundzila A. Lietuvos dirvonai; K. — Marijampolė, 1935. P. 24.

⁶⁷ Kunigas Snapštys. Iš Siaulių // Lietuvos laikraštis. 1905. Birž. 16(29). Nr. 28.

Kaune, A. Zaborskio — Siauliuose ir kt.⁶⁸ Kitakalbės literatūros knygynai priiminėjo lietuviškų laikraščių prenumeratą, būdami jų agentais. Jau 1905 m. pradžioje lietuvišką spaudą pardavinėjo J. Zavadzkių knygynas Vilniuje ir Kaune⁶⁹, vėliau Vilniuje įkūręs ir specialų lietuviškos literatūros skyrių. Šiame knygynė buvo ir Čikagos „Lietuvos“ knygyno skyrius⁷⁰. 1905 m. Kaune lietuviškais spaudiniais prekiaavo Osovskio knygynas⁷¹. Siauliečiai galėjo jų įsigyti Karolio Savičiaus „lietuviškai-lenkiškame“ knygynė, taip pat Aleksandro Zaborskio knygynė, kuris tolydžio plėtojo lietuviškos literatūros prekybą⁷². 1906 m. Kaune lietuviškas knygas pardavinėjo 5 knygynai, tarp jų 2 lietuvių⁷³, Panevėžyje — S. Socheto, Kulko, S. Reiderio, Palangoje — Gutmano ir Skalskio, Virbalyje — Serezono knygynai⁷⁴ ir kt. Jie ir toliau visu laikotarpiu prekiaavo lietuviškais spaudiniais. Prie jų ilgainiui prisidėjo ir daugiau kitataučių knygynų. 1909 m. Marijampolėje lietuviška knyga ir periodika prekiaavo Stoklickio knygynas⁷⁵, Rokiškyje — Eidelsono, Telšiuose — M. Gurevičiaus⁷⁶, 1911 m. Naumiestyje — Kobielskio⁷⁷, 1912 m. Vilniuje — J. Jurkevičiaus ir K. Salkevičiaus „knygų sankrova“⁷⁸ ir kiti knygynai. 1913—1914 m. lietuvišką periodiką pardavinėjo ir ją užsakinėjo keliolika kitataučių knygynų, tarp jų A. Persėckio (Perseckio) — Radviliškyje, Zageľbaumo ir A. Udrino — Telšiuose, Koltuno — Ukmergėje, Stabinskio — Naumiestyje, Z. Rubino — Sedoje, Ošros — Kupiškėje, V. Kacevo — Plungėje⁷⁹. Lietuvių literatūros skyrių ketino atidaryti Kaune dar nuo XIX a. pabaigos žinomas Ptašeko knygynas⁸⁰.

Lietuvių ir kitataučių knygynai nuolat konkuravo. Daug kur lietuviams buvo daromos kliūtys įsigyti patalpų ir pan. Bet knygynai kartu ir bendradarbiavo. Jeigu lietuvių knygyno pirkėjas pageidavo literatūros kitomis kalbomis (lenkų, rusų ir kt.), ją išrašydavo iš kitų kalbų knygynų. Pavyzdžiui, „Birutės“ (Satrijos Raganos) knygynas nurodė, jog pageidaujantiems kitakalbės literatūros ji „greitai išrašoma arba atsiunčiama iš kitataučių knygynų“⁸¹. Juose pirko knygas ir lietuviai, ypač inteligentai, skaitę užsienio kalbomis.

Kitataučių knygynų vaidmuo platinant lietuvių knygą ir periodiką buvo sudėtingas ir nevienareikšmis. Žinoma, knygynai šia literatūra daugiausia prekiaavo tik pasipelnymo tikslais, tačiau objektyviai, ypač tose

⁶⁸ Kaunas // Lietuvių laikraštis. 1905. Vas. 24 (Kovo 9). Nr. 12.

⁶⁹ Kaunas // Lietuvių laikraštis. 1905. Vas. 24 (Kovo 9). Nr. 12. Parašas Laimikis.

⁷⁰ „Lietuvos“ kalendorius 1908 metams. Chicago, III, 1908. P. 123.

⁷¹ Kaunas // Vilniaus žinios. 1905. Sausio 30 (Vas. 12). Nr. 27.

⁷² Kunigas Snapštys. Iš Siaulių // Lietuvių laikraštis. 1905. Birž. 16(29). Nr. 28.

⁷³ Kaunas // Vilniaus žinios. 1906. Lapkr. 22 (Gruod. 5). Nr. 261.

⁷⁴ Vilniaus žinios. 1906. Gruod. 1(14). Nr. 269.

⁷⁵ Ten pat. 1909. Vas. 4(17). Nr. 44.

⁷⁶ Ten pat. 1909. Sausio 31 (Vas. 13). Nr. 25.

⁷⁷ Naumiestyje (Suv. gub.) // Viltis. 1911. Bal. 24 (Geg. 7). Nr. 46.

⁷⁸ Ten pat. 1912. Vas. 29 (Kovo 13). Nr. 26.

⁷⁹ „Lietuvos žinių“ agentai // Vienybė. 1915. Vas. 17 (Kovo 2). Nr. 7.

⁸⁰ Rūpinamasi Lietuvos knygynais // Lietuvos žinios. 1914. Sausio 19 (Vas. 1). Nr. 15.

⁸¹ „Byrutės“ knygyno katalogas. V., b. m. 8 p.

vietose, kur lietuvių knygynų nebuvo, jie prisidėjo prie lietuvių spaudos platinimo bei skleidimo.

4.

Iš pradžių knygynai buvo suvokiami kaip prekybos, bet pirmiausia kaip švietimo ir kultūros įstaigos. 1905 m. Skuode įsikūrus B. Orvydo knygynui, reikštas įsitikinimas, kad jis „labai daug prisidės apšvietai ir tautiškam atgijimui tarp skuodiškių“⁸². Vienintele „šviesia vieta“ Kretingoje laikytas M. Nagevičienės knygynas⁸³. Jis, anot mokytojo J. Palukaičio, „įnešė nemažai spindulių šviesos į šį apsnūdusį letargę kraštą ir paskendusį prietaurose, girtuoklystėje ir apsvėidime“⁸⁴. Tikėtasi, kad Sakiuose įsteigta A. Steponaitytės „knygų pardavykla“ galės daug „prisidėti prie pakelimo apšvietimo šioje apylinkėje“⁸⁵. J. Naujalio knygynas laikytas „grynai idėjinis“, nieko bendra neturinčiu „su komercijos pamatais“⁸⁶. Kritikuoti tie knygynai ir krautuvės, kurie norį tarnauti „dviem ponams — apšvietimui ir girtuoklystei“⁸⁷. Taip buvo apibūdintas Plungės S. Bichnevičiaus knygynas-krautuvė, kur knyga buvo kartu su gėrimais ir tabaku. Kartais nurodoma, jog žmonės neperka knygynuose todėl, kad jie esą skirti ne „apšvietimui“, o tik „gešeftui“ ir „uždarbiui“⁸⁸.

Knygynų kultūrinės, šviečiamąsias funkcijas rodė jų ryšiai su bibliotekomis ir skaitymu. Jau 1905 m. siūloma, kad knygynai už tam tikrą mokestį duotų žmonėms pasiskaityti parduodamų knygų, o už brangesnes arba už per ilgą jų laikymą imtų didesnę „kauciją“ (užstatą)⁸⁹. Plėtojant tą mintį, keliamas klausimas apie vadinamąsias „pasiskolinimo skaityklas“, kurias tikslinga steigti prie „knygų krautuvių“⁹⁰. Tokią praktiką jau iki tol naudojo M. Piaseckaitės-Slapelienės knygynas, pagal rusų ir lenkų (Syrkino ir Makovskio) pavyzdį įkūręs „skolinamąjį knygynėlį“ be valdžios leidimo, savo rizika⁹¹. Tos bibliotekos knygų turinys buvęs įvairus. Už tam tikrą mokestį paskolintos knygos buvo surašomos į specialias korteles, kurios, gražinus skaityti paimtą leidinį, sunaikinamos, kad nebūtų aptiktos⁹². „Skolinamojo knygynėlio“ skaitytojų šiame knygyne buvo daug, ir jis veikė visą knygyno gyvavimo laiką⁹³. 1905 m. Sintautų klebono V. Paulionio įsteigtoje „knygų sankrovėleje“ žmonės galėjo ir

⁸² Skuodas // Lietuvių laikraštis. 1905. Rugs. 22 (Spalio 5). Nr. 42.

⁸³ Kretinga // Lietuvos ūkininkas. 1910. Kovo 27 (Bal. 9). Nr. 12.

⁸⁴ /Palukaitis J./ Kretinga // Lietuvos. 1907. Vas. 14(27). Nr. 4. Parašas: V-lis.

⁸⁵ /Kriaučiūnas P./ Sakiai. // Vilniaus žinios. 1908. Sausio 12(25). Nr. 10. Parašas: Maušius.

⁸⁶ [Landsbergis G.] Mūsų knygų prekyba // Viltis. 1910. Spalio 22 (Lapkr. 4). Nr. 121. Parašas: Zemkainis; plačiau žr.: Narbutienė O. Juozo Naujalio knygynas // Kultūros barai. 1989. Nr. 3. P. 30–32.

⁸⁷ Plungė // Vilniaus žinios. 1906. Lankr. 13(26). Nr. 253. Parašas: Barsukas.

⁸⁸ Cerkesas J. Knygos verki // Vilniaus žinios. 1908. Lapkr. 11(24). Nr. 159.

⁸⁹ Siauliai // Ten pat. 1905. Birž. 18 (Liepos 1). Nr. 148.

⁹⁰ Kaip kaimiečiams šviestis dabartės // Lietuvos ūkininkas. 1909. Rugs. 2(15).

Nr. 35.

⁹¹ M. Piaseckaitės-Slapelienės knygynas Vilniuje: Atsiminimai // Bibliotekininkystės ir bibliografijos klausimai. T. 4. V., 1964. P. 141.

⁹² Ten pat. P. 142.

⁹³ Ten pat.

nusipirkti, ir pasiskaityti visokių lietuviškų knygų⁹⁴. Pirkti ir pasiskolinti knygas buvo galima taip pat prie J. Baltuškos „sankrovos“ įkurtame knygynė Nemunaityje⁹⁵. Kai kur knygynai (Joniškyje — K. Petrausko, Marijampolėje — A. Verbylos, Kaune — A. Rutschio ir kitų) turėjo savo skaityklas, kur už nedidelį mokestį žmonės gaudavo pasiskaityti⁹⁶. B. Orvydo knygynė Skuode 1906 m. buvo sumanyta įrengti kilnojimąją („vaikščiojančią“) skaityklą⁹⁷. „Sviesos“ draugijos Sakių skyriaus susirinkime 1908 m. kovo 15 d. nutarta vieną patalpų kambarį skirti „knygų krautuvei“, kitą — skaityklai⁹⁸. Knygynai (Marcinkaus Žagarėje 1907 m.) dažnai negaudavo leidimų steigti skaityklas⁹⁹.

Kita vertus, knygynus siūlyta steigti prie bibliotekų. 1907 m. „Draugijos“ žurnale rašoma, kad tikslinga „parapijinius knygų kromus“ steigti prie parapijinių skaityklų, nes tada ir tolimiausiuose užkampiuose žmonės galėtų gauti knygų nusipirkti ir pasiskaityti¹⁰⁰.

Knygynai buvo pagrindinis bibliotekų komplektavimo šaltinis: jos arba pačios pirkdavo knygas, arba parsisiųsdindavo su knygynų nuolaida. 1907 m. bibliotekoms J. Zavadzko knygynas už savo išleistas knygas duodavo 33—40% nuolaidą, už Mažojoje Lietuvoje ir JAV išleistas lietuviškas knygas — 25%, už šv. Kazimiero draugijos — 18%¹⁰¹. P. Vileišio knygynas nuolaidą diferencijavo, atsižvelgdamas į tai, kas buvo pirkėjas (knygynas, biblioteka, moksleivis, inteligentas ir pan.)¹⁰². Didesnieji populiarūs knygynai pagal pageidavimą patys komplektavo bibliotekų fondus. Pavyzdžiui, M. Piasekaitės-Slapelienės knygynas 1907 m. sudarydavo bibliotekoms knygų rinkinius (bibliotekėles) arba pagal jų užsakymą, arba pagal „Lietuviškų knygynėlių draugijos“ katalogą¹⁰³. Mat šis knygynas, uždarius minėtą „Lietuviškų knygynėlių draugiją“, iš dalies perėmė jos funkcijas — sudarinėti ir siuntinėti bibliotekėles.

Tarpininkauti tarp knygyno, bibliotekos ir privataus asmens ėmėsi kai kurios redakcijos. Pavyzdžiui, „Aušrinės“ redakcija pažadėjo, kad savo nuožiūra ar perkančiųjų (bibliotekų, asmenų) pageidavimu įgys knygas ir jas išsiuntinės „uždėtu mokesčiu“¹⁰⁴. Knygynai prisidėjo prie švietimo ir savo leidybine veikla. Kai kurie knygynų savininkai (P. Vileišis, A. Stoklickis Marijampolėje, N. Feigenzonas Panevėžyje) turėjo ir spaustuves. J. Paketuris ir J. Kriaučiūnas, įsteigę „Lietuvos“ knygyną (1906 m.), iš karto pranešė leisią lietuviškai „pamaldžius skaitymus, istorijas, mokslo veikalus...“, pirksią iš rašytojų kūrinius¹⁰⁵. Išleistomis knygomis ar ki-

⁹⁴ Vilniaus žinios. 1905. Rugpj 6(19). Nr. 190.

⁹⁵ Nemunaitis // Viltis. Sausio 27 (Vas. 9). 1908. Nr. 12.

⁹⁶ Lietuvos ūkininkas. 1913. Kovo 14(27). Nr. 11.

⁹⁷ Ten pat.

⁹⁸ Nepaprastas knygynas // Lietuvos ūkininkas. 1906. Nr. 27.

⁹⁹ [Staugaitis J.] Sakiai // Vilniaus žinios. 1906. Vas. 14(27). Nr. 27. Parašas:

J. St.

¹⁰⁰ Ten pat. 1907. Lapkr. 27. (Gruod. 10).

¹⁰¹ Mūsų reikalai // Draugija. 1907. Nr. 1. P. 46—47.

¹⁰² Kun. J. Narkevičiaus laiškas J. Tumui. VIA. F. 419. Ap. 4. B. 33. Lap. 178.

¹⁰³ Trečiasai „Vilniaus žinių“ knygyno katalogas. V., 1907. P. 4.

¹⁰⁴ „Aušrinės“ redakcija // Aušrinė. 1912. Nr. 20. P. 157.

¹⁰⁵ „Lietuvos“ kalendorius (su visų lietuviškų knygų sąrašu 1907 metams). V., 1906. 176 p.

tais leidiniais jie papildė savo repertuarą. Per 1906—1907 metus M. Pia-seckaitės-Šlapelienės knygynas Jurgio Šlapelio pastangomis išleido 15 knygų (naujų ar pakartotinių leidimų, apie 50 spalvotų ar nespaltvotų atvirukų)¹⁰⁶. Šis knygynas buvo didžiausias leidėjas iš visų lietuviškų knygynų (neskaičiuojant L. Jakavičiaus knygyno Rygoje). Tarp jo lei-džiamos produkcijos daugiausia buvo grožinės literatūros: G. Landsber-gio-Zemkalnio drama „Birutė“ (1906 m.), P. Mičiulio drama „Sugriuvęs gyvenimas“ (1913 m.), A. Sketerio scenos veikalas „Iš tamsos į šviesą“ (1913 m.), „Kristijono Donelaičio raštai“ (1914 m.) ir kt. Pasirodė ir mokslo bei bibliografijos dalykų (J. Basanavičiaus „Iš krikščionijos santykių su se-novės lietuvių tikyba ir kultūra“, 1913 m.; P. Avižonio „Aklumas ir trachoma Lietuvoje“, 1913 m.; M. Piaseckaitės-Šlapelienės knygyno katalogai — 1906 m., 1908 m., 1910 m. ir 1910 m. katalogo priedas ir kt.¹⁰⁷ Kaizerinės okupacijos metais M. Piaseckaitės-Šlapelienės knygynas išleido 1916, 1917, 1918 metų „Lietuvos kalendorių“. Kai P. Vileišis nuo 1906 m. ba-landžio 8 d. gavo leidimą spausdinti ne tik lietuviškas knygas, bet ir lei-dinius užsienio kalbomis, jo leidybinė veikla išsiplėtė, o knygyno reper-tuaras praturtėjo¹⁰⁸. Knygas, kitus leidinius, smulkiąją produkciją taip pat leido kiti miestų ir provincijos knygynai. Nuo 1913 m. Kaune P. Olšausko knygynas išleido per 10 knygų; O. Vitkauskytės knygynas 1912 m. paren-gė J. Gabrio „Trumpą lietuvių kalbos vadovėlį (sintaksę)“, taip pat kitų leidinių, apie 50 atvirukų su Kauno vaizdais, įžymių žmonių (J. Tumo, A. Dambrausko ir kt.) atvaizdais, S. Šimkaus harmonizuotų dainų su gai-domis ir tekstais ir kt.¹⁰⁹ Bene daugiausia atvirukų išleido J. Seškevičiaus knygynas Kaune¹¹⁰. J. Masiulio knygynas Panevėžyje 1913—1915 m. pre-kiavo savo išleistais 1914 ir 1915 metų „Panevėžio kalendoriais“, knygo-mis — J. Bessarnio (J. Cerkeso) „Birbynė“, „Vamzdys“, M. Grigonio „200 žaidimų“, jo vertimu „Trys legendos apie kūdikėlį Jėzų“ ir kt.¹¹¹ M. Kemešytės knygynas pardavinėjo savo išleistus sąsiuvinius su įžymių žmonių paveikslais, blaivybės temų tekstais ir pan.¹¹² Seinų „Saltinio“ knygynas nuo 1911 m. leido mokslo populiarinimo ir kito pobūdžio litera-tūros seriją „Žmonių knygynas“ (apie 30 leidinių)¹¹³.

Knygynai, ypač tokie kaip M. Piaseckaitės-Šlapelienės Vilniuje, J. Naujalio Kaune, buvo lietuvių inteligentų susibūrimo vieta, kur svars-tyti visuomenės, švietimo ir kiti gyvenimo klausimai.

¹⁰⁶ M. Piaseckaitės-Šlapelienės lietuvių knygynas Vilniuje: Atsimi imai // Bibli- tekinių kystės ir bibliografijos klausimai. T. 4. V., 1965. P. 142.

¹⁰⁷ Ten pat.

¹⁰⁸ Merkys V. Lietuvos poligrafijos įmonės 1795—1915 // Iš lietuvių kultūros istorijos. Spauda ir spaustuvės. V., 1972. P. 228.

¹⁰⁹ Knjukšta A. Pirmieji lietuviški atvirukai // Kultūros barai. 1981. Nr. 5. P. 58.

¹¹⁰ Ten pat.

¹¹¹ Vilniaus kalendorius 1914 metams. V., 1913.

¹¹² Viltis. 1910. Kovo 21 (Bal. 3). Nr. 33.

¹¹³ Vileišytė B. Kultūrinė Seinų spaustuvės veikla. Roma, 1968. P. 123; 136—154.

Lietuvių knygynai, kaip prekybos ir komercijos įstaigos, iš esmės buvo naujas reiškinys. Neturėta šio prekiaavimo tradicijų ir patirties. Todėl jų savininkai vertėsi kaip kas išmanė. Iš pradžių (ypač 1904—1907 m.) lietuviška knyga ir periodika buvo perkama noriai, su entuziazmu, todėl knygynai galėjo išsilaikyti ir pragyventi. Šiuo lietuviškos literatūros pirkimo pakilimu M. Nagevičienės knygyne Kretingoje per tris 1906 m. mėnesius buvo parduota apie 20 P. Višinskio elementorių, o tų metų pabaigoje — jau per 400¹¹⁴. Kulvoje įkurtas knygynas, kaip rašė kun. J. Narkevičius 1907 m. kovo 19 d. laiške J. Tumui, „arti už 100 rublių knygų paleido į parapiją“¹¹⁵. Bet jau apie 1908 m., ypač dėl susiklosčiusios sudėtingos visuomeninės situacijos po 1905—1907 m. įvykių, dėl skaitytojų inercijos lietuviškų knygynų apyvarta ėmė ryškiai mažėti. 1908 m. konstatuojama, kad „knygų pasiskaitymui žmonės neperka“, kiek noriau įsigyta kalendorių¹¹⁶. 1908 m. rugpjūčio 19 d. laiške P. Augustaičiui Satrijos Ragana nusiskundžia, kad jos „knygyno interesai menkai eina“¹¹⁷. „Lietuviškų knygų krautuvių vedėjai teigia, — nurodoma 1908 m., — kad piniginė apyvarta buvo žymiai mažesnė“, palyginti su 1907 m.¹¹⁸ Nors 1909 m. lietuviškų knygų parduota kiek daugiau nei ankstesniais (1908 m.), tačiau tik grožinės literatūros dėka, nes žmonės daug mažiau pirkė visuomeninio politinio turinio leidinių, kuriems tas metas buvo labai nepalankus ir net pavojingas¹¹⁹. 1910 m. knygų pardavimo apyvarta kiek šoktelėjo, tačiau didesnio persilaužimo apskritai nebuvo pasiekta¹²⁰. Lietuviškos knygos vidutiniškai leistos 2—4 tūkst. egzempliorių tiražu, bet per dvejus trejus metus jų „neišperkama nė pusė“, — pažymima 1909 m.¹²¹

Kai kuriems lietuvių knygynams pamažu prekyba ėmė geriau sektis. Pavyzdžiui, V. Laskausko knygynas Anykščiuose 1911 m. nestokojo pirkėjų, ypač turgadieniais buvo grūste prisigrūdęs žmonių, norinčių įsigyti lietuviškų knygų¹²². J. Masiulio knygynas Panevėžyje 1912 m. per savaitę parduodavo tik lietuviškos periodikos (atskirais numeriais) apie 100 egz.¹²³ Palyginti didelė buvo M. Piasekaitės-Slapelienės knygyno apyvarta: per 1906—1913 m. knygynas prekiaavo už 61 tūkst. rublių. Ypač ūgtelėjo apyvarta per 1912—1913 m. (nuo 12 iki 15 tūkst. rub.). Tuo

¹¹⁴ [Palukaitis J.] Kretinga // Lietuvis. 1907. Vas. 14. Nr. 4. Parašas: V-lis.

¹¹⁵ LVIA. F. 419. Ap. I. B. 33. Lap. 178.

¹¹⁶ Šakiai // Lietuvos ūkininkas. 1908. Sausio 17(30). Nr. 3.

¹¹⁷ Satrijos Ragana. Laiškai. V., 1986. P. 261.

¹¹⁸ Grinius K. 1908-tieji metai Lietuvoje // Lietuvos ūkininkas. 1909. Sausio 7(20).

Nr. 1.

¹¹⁹ [Rimka A.] 1909-tieji metai Lietuvoje // Ten pat. Sausio 6(19). Nr. 1. Parašas: R-ka.

¹²⁰ [Rimka A.] 1910-tieji metai Lietuvoje // Ten pat. 1911. Sausio 6(19). Nr. 1. Parašas: R-ka.

¹²¹ Mūsų knygelės ir jų skaitytojai // Viltis. 1909. Bal. 12(25). Nr. 41.

¹²² Anykščiai // Lietuvos žinios. 1911. Nr. 195.

¹²³ Panevėžys // Viltis. 1912. Grud. 16(29). Nr. 148.

laiku didesnė tebuvo J. Zavadzkiio knygyno apyvarta¹²⁴. Neblogai vertėsi O. Vitkauskytės knygynas Kaune¹²⁵. Sv. Kazimiero knygų leidimo draugijos knygynas 1914 m. per keturis mėnesius pardavė knygų už 2 574 rub. 57 kap.¹²⁶ Tačiau daugelis lietuvių spaudos knygynų, ypač provincijoje, gyvavo vos sudurdami galus. Dar 1910 m. pabaigoje Skuode knygynas per dieną parduodavo literatūros tik už 40 kap.¹²⁷ Dėl knygynų krizės maždaug nuo 1910 m. pradėta labiau domėtis ir jau viešai svarstyti knygų prekybos problemas, sukrusta ieškoti priežasčių, dėl ko knygynai taip sunkiai vertėsi arba turėjo nutraukti savo veiklą.

Neabejotinai viena iš pagrindinių priežasčių buvo vidinė, susijusi su knygynų savininkų ir pardavėjų prekybiniais sugebėjimais, įgūdžiais ir patirtimi. „... Apskritai lietuvių knygynai, — rašė 1910 m. Zemkalnis, — nedaro įspūdžio tikrosios prekybos“¹²⁸. Daug kas ten užėina ne pirkti, o šiaip paplepėti, laiką praleisti. „Svetimtaučių sankrovose, — pažymiama, — pardavėjo ir pirkėjo santykiai prekybiškai: vienas (pirkėjas) žiūrįs, kaip pigiau nupirkti, kitas (prekybininkas) — kaip brangiau, o ypač daugiau parduoti“¹²⁹. Labiau sekėsi tiems knygyrams, kurie „prisilaiko pirkliškų principų“, mokėjo maloniai pasitikti pirkėją, bendrauti su juo „natūrališkai, prigimtai, paprastai“¹³⁰. Tokie buvo O. Vitkauskytės, A. Petronio knygynai Kaune¹³¹. Kitų nuomone, kai kur knygynus (pvz., J. Naujalio) žmonės aplenkia dėl to, kad parduodama per brangiai, nesugebama prekiauti pagal susiklosčiusią konjunktūrą, „nuleisti“ daugiau perkantiems ir pan.¹³² Neprekybiškai, t. y. nemaloniai prekiauta K. Rutskio knygyne Kaune¹³³.

Už lietuvių knygynus Kaune geriau ir sėkmingiau lietuviškomis knygomis prekiaavo kai kurie lenkų knygynai¹³⁴. Be to, lietuviai esą „gryna sąžine apsieina be knygyno arba velyja pirkti pas kitatautį“¹³⁵. Leidėjai ir knygynai pasinaudojo ne visomis pelno galimybėmis. Jeigu jie būtų padėję mokykloms sužinoti, kokias lietuviškas knygas jiems leidžiama laikyti, tai, kaip teigta 1914 m., mažų mažiausia bent už 6000 rublių metams vienos mokyklos knygu išpirktų“¹³⁶.

¹²⁴ Prie dvidešimtmečio sukautuvių statistikos // Lietuvos žini 1914. Bal. 22 (Geg. 5). Nr. 85.

¹²⁵ [Landsbergis G.] Mūsų knygų prekyba // Viltis. 1910. Spalio 22 (Lapkr. 4). Nr. 121. Parašas: Zemkalnis.

¹²⁶ [Dovydaitis P.] Sv. Kazimiero draugijos visuotinis susirinkimas. Ten pat. 1914. Liepos 1. Parašas: P. D.

¹²⁷ [Silgalis A.] Knygynai nyksta // Ten pat. Spalio 29 (Lapkr. 11). Nr. 124. Parašas: Damazas Treigys.

¹²⁸ [Landsbergis G.] Mūsų knygų prekyba // Viltis. 1910. Spalio 22 (Lapkr. 4). Nr. 121. Parašas: Zemkalnis.

¹²⁹ Ten pat.

¹³⁰ Ten pat.

¹³¹ Ten pat; Mičiulis. Kaunas // Aušra. 1912. Geg. 3. Nr. 9.

¹³² Augulis. Mūsų knygynai // Viltis. 1910. Lapkr. 7(20). Nr. 128.

¹³³ Ten pat.

¹³⁴ Ten pat.

¹³⁵ Kaunas // Ten pat. 1910. Rugs. 29 (Spalio 12). Nr. 111.

¹³⁶ Vadoveliai // Mokykla. 1914. Vasaris.

Knygynų apyvarta daug priklausė ir nuo kitų prekybos sąlygų — reklamos, ryšių ir pan. Tarp lietuviškų knygynų savininkų buvo nemažai tokių, kurie labai rūpinosi reklama, negailėdami lėšų nuolat skelbė apie savo knygynus, jų produkciją, naujoves, pirkimo sąlygas. Tuo ypač pasižymėjo O. Vitkauskytės, A. Petronio, M. Piaseckaitės-Slapelienės, „Vilniaus žinių“, O. Januševičiūtės ir kt. knyginiai, nekaltant apie kita-kalbės spaudos knygynų savininkus. Didesnieji miestų, kai kurie provin-cijos knyginiai leido katalogus. Jie platinti nemokamai ir buvo pirkė-jams svarbiausias informacijos šaltinis.

Apskritai lietuvių knygynų savininkams ir tarnautojams stigo ap-sukrumo, reikalingo prekybininkams. Buvo nedrįstančių siūlyti ir rekla-muoti knygų (pvz., M. Kemėsytės knygnas Utenoje)¹³⁷. „Mūsų knygy-nų skurdas, — nurodė G. Petkevičaitė-Bitė 1911 m., — yra vien tik knygininkų neapsukrumo gaminamas“¹³⁸. Reikalauta, kad visuomenė su tuo nesitaikstytų¹³⁹.

Būta ir kitokių priežasčių. Lietuvių knygynus daug kur nukonkuravo kitataučių knyginiai. Jų savininkai buvo labiau įgudę ir apskresni. Jie turėjo senesnes tradicijas ir patirtį. Dėl lietuviškų knygų brangumo, lietuviai, ypač miestuose, noriau pirkė knygas kitomis kalbomis, nes joms buvo daug pigesnės¹⁴⁰. Tad lietuvių knygų prekybos įstaigoms buvo sun-ku konkuruoti, ir joms daug kur susiklostė nepalankios sąlygos. Rei-kia pasakyti, kad vienur kitur net miesteliuose (Skuode ir kt.) buvo įsisteigę po du lietuviškos spaudos knygynus. Greta jų leidiniais lietu-vių kalba prekiaavo ir kitataučių knyginiai bei krautuvis. Konkurencija, žinoma, buvo didžiulė.

Knygynų komercijai ir gyvavimui turėjo įtakos jų tinklo išsidėsty-mas. Miestuose knyginiai daugiausia spietėsi beveik vienoje vietoje, kone vienas prie kito: Vilniuje — prie Aušros vartų (vienuose rūmuose Auš-ros vartų gt. Nr. 5 1908—1909 m. veikė P. Vileišio „Vilniaus žinių“ ir M. Pečkauskaitės-Satrijos Raganos knyginiai) ir Didžiosios gatvės ra-jonuose; Kaune — aplink vadinamąjį „Viešąjį plečių“ (dab. Rotušės aikštė). Žinoma, tai buvo patogios, gausiai gyventojų ir atvažiuojančiųjų lankomos vietos, tačiau toks knygynų susispietimas trukdė prekybai ir biznui. Vilniaus ir Kauno pakraščiai arba Kauno vidurys buvo likę be knygynų. Tik vėliau (1911 m.) įsisteigė A. Milašauskio knygnas Šan-čiuose.

Knyginiai paprastai stengėsi įsikurti ten, kur būriavosi daugiausia žmonių (prie bažnyčių, turgaviečių, arbatinių ir pan.). Ypač geroje vie-toje buvo įsitaisęs L. Liutiko (Liudiko) knygnas Kuliuose¹⁴¹. S. Rips-ko „knygų sankrova“ Joniškyje kurį laiką glaudėsi parapijos namuose.

¹³⁷ Utena // Lietuvos ūkininkas. 1911. Lapkr. 27 (Gruod. 10). Nr. 47.

¹³⁸ Petkevičaitė G.-Bitė. Tiltas į liaudį // Petkevičaitė G.-Bitė. Raštai. T. 4. V., 1967. P. 455.

¹³⁹ Ten pat.

¹⁴⁰ [Burba J.] Brangios knygos // Vilniaus žinios. 1906. Rugs. 30 (Spalio 12). Parašas: J. Bur.

¹⁴¹ [Vosyliaus, M.] Kuliai // Vilniaus žinios. 1905. Geg. 25. (Birž. 7). Nr. 76. Pa-rašas: Kaimietis.

M. Kemėšytės knygynas įsikūrė Utenos kultūros ir susibūrimų centre — Liaudies namuose. Nuo vietos taip pat priklausė, kaip seksis knygynui komercija.

Svarbios reikšmės turėjo pirkėjų materialinės išgalės, jų dvasiniai ir kiti poreikiai. Redakcijos, tyrinėdamos skaitytojus, dažnai teiravosi apie jų galimybes įsigyti knygą ir laikraštį. „Lietuvos ūkininkas“ 1909 m. domėjosi, kiek kaime žmogus galys „išleisti (kas mėnuo ar per metus) pinigų knygų pirkimui, laikraščių įsigijimui¹⁴². To paties klauė ir „Jaunimo“ žurnalas 1912 m.¹⁴³. Pasirodė, kad pirkimo galios yra menkos, ypač dėl to, kad lietuviški leidiniai buvo brangūs ir sunkiai įperkami. Ieškota būdų lietuviškai knygai atpiginti. Jau 1906 m. siūlyta sukurti draugiją „leisti pigioms knygoms“¹⁴⁴ arba pasitelkti jau gyvavusią knygų leidimo įstaigą — šv. Kazimiero draugiją¹⁴⁵. Tolydžio kai kurie leidėjai (Seinų spaustuvė, M. Salčius ir kt.) stengėsi atpiginti savo leidinius. Pavyzdžiui, nuo 1911 m. Seinuose pradėta leisti „Žmonių knygyno“ serija. Už 1 rub. prenumeratą per metus būdavo pateikiamos 8 knygos Tačiau knygų kainos beveik nepakito. Be to, knygynus savotiškai nukonkuravo bibliotekos. Jų steigėsi vis daugiau, ir žmonės gaudavo skaitymo daug pigiau nei pirkdami knygą. Dėl lietuviškos literatūros brangumo vienintelis išsigelbėjimas norintiems skaityti buvo bibliotekos¹⁴⁶. Jos paveržė gana daug pirkėjų¹⁴⁷.

Knygynai taip pat jautė smulkių knygų prekyautojų konkurenciją arba ir siekimą komerciškai jiems pakenkti. Pasitaikė, kad, norėdami nurungti vietos knygyną, prekyautojai, prisivežę spaudinių iš kitur, juos pardavinėjo pigiau nei pažymėta kaina. Knygynas buvo priverstas taip pat „nuleisti“ kainą ir patirti nuostolių¹⁴⁸.

Aptariamoju laikotarpiu buvo dedami lietuvių knygų prekybos profesionalumo pagrindai. Kaupta praktinė patirtis, radosi specialios literatūros apie spaudos prekybos organizavimą, plėtojosi knygos reklama.

6.

Knygynų gyvavimas ir sėkmė priklausė ne tik nuo vidinių (komercijos, konkurencijos ir pan.) priežasčių. Buvo ir kitų, neretai daugiau lemiančių aplinkybių, tarp jų caro valdžios politika. Valdžia atidžiai stebėjo ir sekė lietuviškus knygynus, kibo prie jų savininkų kam nors įskundus arba dėl formalių dalykų. Ypač knygynai persekioti po 1905—1907 m. įvykių. 1908 m. kratytas ir užantspauduotas A. Verbylos knygynas Marijampolėje¹⁴⁹. 1909 m. ten vėl padaryta krata ir knygyno sa-

¹⁴² Savamoksliams // Lietuvos ūkininkas. 1909. Gruod. 2(15). Nr. 48.

¹⁴³ Apsišvietimo reikale // Jaunimas. 1912. Nr. 4. P. 18—19.

¹⁴⁴ [Burba J.] Brangios knygos // Vilniaus žinios. 1906. Nr. 226. Parašas: J. Bur.

¹⁴⁵ Atsakymas p. J. Bur. // Ten pat. 1906. Spalio 11(24). Parašas: Marutė.

¹⁴⁶ [Stiklius K.] Dėlei knygų brangumo // Ten pat. 1907. Kovo 6(19). Parašas: K. Stiklis.

¹⁴⁷ [Silgalis A.] Knygynai nyksta // Viltis. 1910. Spalio 29 (Lapk. 1). Nr. 124.

Parašas: Damazas Treigys.

¹⁴⁸ [Vilūnas P.] Kūnigai ir knygūninkai // Ten pat. 1908. Sausio 9(22) Nr. 4.

Parašas: Pr. Vil.

¹⁴⁹ Vilniaus žinios. 1908. Birž. 11(24). Nr. 127.

vininkas suimtas, kartu konfiskuota 19 pūdų knygų (4 pūdai netrukus gražinti, kiti nusiųsti cenzoriui peržiūrėti)¹⁵⁰. Pagaliau A. Verbyla ir K. Verbylienė 1911 m. spalio 10 d. buvo nuteisti Sibiro tremčiai už priklausymą LSDP ir už „laikymą ir platinimą uždraustų spaudinių“¹⁵¹. Kelis kartus kratytas ir persekiotas M. Piaseckaitės-Slapelienės knygynas Vilniuje. 1909 m. jo savininkei ir knygininkui V. Makovskui buvo iškelta baudžiamoji byla dėl antivalstybinės literatūros platinimo. M. Piaseckaitė-Slapelienė tada gyinė advokatas J. Vileišis, ir ji buvo išteisinta¹⁵². 1912 m. kovo 13 d. knygynas vėl kratytas¹⁵³, pagaliau 1914 m. gegužės mėn. per kratą konfiskuotas kai kurios knygos ir socialdemokratinės „Naujosios gadynės“ numerių. Už tai grėsė sunki bausmė ir knygyno konfiskavimas. Tačiau „išgelbėjo“ prasidėjęs Pirmasis pasaulinis karas. 1910 m. liepos 7 d. kratytas V. Laskausko knygynas Anykščiuose: iškota uždraustų knygų. Tąkart konfiskuota nemažai spaudos leidinių¹⁵⁴. Suvalkų gubernatorius 1913 m. nubaudė Vilkaviškio knygyno savininką Lenkaitį už tai, kad knygynas neturėjęs iškabos rusų kalba¹⁵⁵. Knygynų prekybą (pvz., Jurbarko) varžė ir kitos valdžios įstaigos (muitinės)¹⁵⁶.

Daugelis knygynų skelbė prekiaujantys įvairiomis „svietiško ir dvasiško“ turinio knygomis ir leidiniais. Tačiau dėl to dažnai kildavo konfliktų ir susidūrimų, pakenkdvusių lietuvių knygynų gyvavimui, ypač jų apyvartai, taip pat pirkėjams.

Knygynų savininkai ir prekiautojai raginti prekiauti įvairios krypties ir pobūdžio literatūra ir visada atsižvelgti pirmiausia į pirkėjo pageidavimus ir norus¹⁵⁷. Tai diktavo pirkėjo ir knygyno apyvartos, apskritai prekybos interesai. Tačiau pasitaikydavo, kad „pareikalavus kokios knygos, kurios pakraipa netinka knygyno savininkui“, pirkėjas mokomas, „kokias knygas jam skaityti pridera ir kokias ne“¹⁵⁸. Tai laikyta prekybos interesų ir pirkėjo teisiu pažeidimu, viena iš priežasčių, dėl ko knygynuce buvo mažai pirkėjų¹⁵⁹. Pavyzdžiui, „Saltinio“ knygynas Seinuose nepardavė pirkėjo pageidaujamo poeto Jovaro knygelių („Pirmieji žiedai“, „Žibutė“ ir kt.), nors jos buvo lentynoje¹⁶⁰.

¹⁵⁰ Marijampolė // Lietuvos ūkininkas. 1909. Rugs. 2(15). Nr. 35.

¹⁵¹ Ten pat. 1911. Spalio 6(19). Nr. 40.

¹⁵² Teismas // Ten pat. 1909. Kovo 25 (Bal. 7). Nr. 12/13.

¹⁵³ Vilni je. Krata knygyne // Viltis. 1912. Kovo 3(16). Nr. 33.

¹⁵⁴ Anykščiai // Lietuvaite. 1910. Nr. 7; P. 94; Anykščiai // Lietuvos ūkininkas. 1910. Rugs. 4(17). Nr. 31.

¹⁵⁵ Vilkaviškis // Vienybė. 1913. Spalio 29 (Lapkr. 11). Nr. 44.

¹⁵⁶ Jurbarkas // Rygos garsas. 1911. Vas. 12(25). Nr. 7.

¹⁵⁷ [Landsbergis G.] Mūsų knygų prekyba // Viltis. 1910. Spalio 22 (Lapkr. 14). Nr. 121. Parašas: Zemkalis.

¹⁵⁸ Ten pat.

¹⁵⁹ Pric „Tilto į liaudį“ // Lietuvos žinios. 1911. Geg. 7(20). Nr. 52. Parašas: R.

¹⁶⁰ Nuostabus knygynas // Lietuvos ūkininkas. 1913. Lapkr. 7(20). Nr. 45.

Knygynai ir krautuvės, prekyvę demokratinės pasaulietinės krypties, ypač antiklerikalinio ar socialdemokratinio pobūdžio, knygomis bei periodika, dažnai patirdavo moralinį spaudimą ar net prievartą. Tik pradėjęs veikti B. Orvydo knygynas Skuode (1906 m.) jau buvo perspėtas neparadavinėti vadinamųjų „bedieviškų knygų“ (J. Šliūpo, V. Dembskio ir kt.), o jeigu „nepasidarysiąs išmintingesnis, bus liautasi pas jį ką nors pirkti“¹⁶¹. B. Masioko knygyno Ramygaloje leidinius peržiūrėdavo kunigas, kai kuriuos priskirdavo „blogoms knygoms“¹⁶². Labai atvirai kištasi į Joniščio knygyno reikalus. Klebonas Butkevičius 1912 m. laiške jo savininkui kategoriškai reikalavo išmesti iš skaityklos ir krautuvės visas, jo žodžiais, „bedieviškas ir priešingas dorai knygas ir laikraščius“, nelaikyti „tų velnio sėklos ir nuodų“ — J. Šliūpo, P. Avizonio veikalų, „Lietuvos ūkininko“ bei „Lietuvos žinių“ laikraščių¹⁶³. Įvairūs prasimanymai skleistą apie M. Nagevičienės knygyną Kretingoje — norėta priversti, kad jis užsidarytų, paskui jį perpirkti¹⁶⁴. Dėl susidariusios atmosferos pirkėjai pradėjo vengti knygyno arba lankytis paslapčiomis¹⁶⁵. Vadinamieji „pirmeiviai“ 1914 m. taip pat ignoravo B. Orvydo prekybą Skuode¹⁶⁶.

Spaudžiami knygynų savininkai, norėdami išsilaikyti, buvo priversti koreguoti asortimentą. Nors Tauragės vartotojų draugijos „knygų sankrovos“ vedėjas buvo tos nuomonės, kad „prekyba prie tikybos nepriguli“, jis ir draugijos pirmininkas po didelių konfliktų buvo priversti išimti iš prekybos nurodytas „bedieviškas knygas“¹⁶⁷. Kai kurie knygynų savininkai (S. Malakna Seduvoje), baimindamiesi netekti pirkėjų ar iš įsitikinimų viešai atsisakinėjo pardavinėti vadinamąją „pirmeivišką spaudą“¹⁶⁸. Net ir populiarūs knygynai, kaip A. Petronio Kaune, vengė pardavinėti demokratinės pasaulietinės krypties knygas „sermėgiams“, kad neįkliūtų¹⁶⁹. 1908 m. už tai, kad Joniščio knygynas pardavinėjo „Vilniaus žinių“ ir „Lietuvos ūkininko“ atskirus numerius, S. Ripskis buvo iškeldintas iš parapijos namų, kur glaudėsi kelis metus¹⁷⁰.

Knygynams boikotuoti ir jų komercijai trukdyti buvo pasitelkti ir pirkėjai. Jie raginti pirkti tik „dvasiško turinio“ knygas, o įsigyjant „svietišką knygelę arba gazetą“ pažiūrėti, kieno jos leidžiamos arba geriau-

¹⁶¹ Skuodas // Nedėldienio skaitymas. 1906. Lapkr. 5(28). Nr. 48; Skuodas // Ten pat. 1906. Gruod. 13(26). Nr. 52.

¹⁶² Ramygalą // Naujoji gadyne. 1906. Rugs. 7(20). Nr. 16.

¹⁶³ Indomus kunigo laiškas // Lietuvos žinios. 1912. Lapkr. 24. (Gruod. 7). Nr. 139.

¹⁶⁴ Kretinga // Ten pat. 1913. Vas. 14(27). Nr. 19.

¹⁶⁵ Ten pat.

¹⁶⁶ [Šilgalis A.] Skuodas // Viltis. 1915. Sausio 10(23). Nr. 7. Parašas: Damazas Treigys.

¹⁶⁷ Dambrauskas A. Tauragė // Vienybė. 1912. Ruggj. 14(27). Nr. 33; Ten pat. 1912. Rugs. 4(17). Nr. 36.

¹⁶⁸ Malakna S. Laiškas į redakciją // Ten pat. 1915. Kovo 3(16). Nr. 9.

¹⁶⁹ Lietuvių knygynas Kaune // Lietuvos žinios. 1911. Lapkr. 12(25). Nr. 132.

¹⁷⁰ Joniškis // Vilniaus žinios. 1908. Vas. 7(20). Nr. 31.

sia — atsiklausti „savo dvasiško vadovo“¹⁷¹. Kitos literatūros pirkėjams tolerancijos nerodyta, atvirakščiai — jie buvo puolami. Antai 1905 m. Alsėdžiuose tokie pirkėjai išvadinti „bedieviais“¹⁷². Suprantama, kad gąsdinami žmonės vis rečiau užsukdavo į knygyną, o tai turėjo reikšmės knygynų likimui arba sudarė jų prekybai nepalankią atmosferą ir konjunktūrą.

7.

Tik knygomis prekyvę knygynai, kaip ir švietimo įstaigos, nebuvo apmokestinami. Tačiau beveik visi jie nepajėgė išsiversti vien iš spaudinių prekybos. Išimtį sudarė P. Vileišio, M. Piaseckaitės-Šlapelienės knygynai Vilniuje, dar vienas kitas, prekyvę beveik tik spaudiniais. Tuo tarpu daugelis lietuvių (ir ne tik jų) knygynų veikė arba kartu su prekių krautuvėmis, arba prie jų. Paprastai knygynų savininkai pardavinėjo ir įvairias kitas prekes (galanterijos, kanceliarijos, ypač devocionalijas ir pan.), kurios dažnai buvo pagrindinės, padėjusios ir pragyventi, ir pasipelnyti. Be to, jie dažniausiai vertėsi ir kitais darbais, o knygų prekyba nebuvo svarbiausia veikla. Tokia knygynų prekyvimo tendencija ypač išryškėjo apie 1910—1911 m., kai knygynai, kaip sakyta, negalėdami išsilaikyti, bankrutuodavo arba būdavo parduodami. Tad knygynų savininkai steigė ir kitas krautuves bei sandėlius. „Grynųjų“ knygynų beveik nebeliko. Tai liudija to meto periodikoje spausdinti skelbimai. Antai 1910 m. Vilniuje įsikūrusi T. Jankauskienės įstaiga buvo „naujas knygynas ir rašomųjų daiktų sandėlis“, A. Petronis (Kaune) turėjo „įvairių bažnytinių daiktų sandėlį ir knygyną“, A. Dundzila (Vilkaviškyje) — „knygų ir galanterijos sankrovą“, V. Penčylos knygyne (Marijampolėje), be devocionalijų, dar prekiauta „žirkklėmis, skustuvais, peiliais“; jis laikė taip pat „artistišką, dailės ir auksavimo dirbtuvę“. Greta „knygų krautuvės“ A. Osteika įsteigė Mažeikiuose ir „bažnyčios daiktų krautuvę“ Net ir geriau vertęsi knygynai taip pat pardavinėjo kitokias prekes. Pavyzdžiui, O. Vitkauskytės knygyne 1914 m. buvo įkurtas naujas skyrius — „galanterijos prekės, Dievo garbės daiktai“. „Mano padidintame knygyne, — skelbėsi jo savininkė, — prekės geros ir pigios“, dirbama „sąžiningai ir greitai“¹⁷³. Lietuviškomis ir kitomis knygomis Šiauliuose prekyvę A. Zaborskis buvo stambus verslininkas, turėjęs įvairių prekių sandėlius, taip pat didžiausią Lietuvoje „garinį artistišką bažnytinių daiktų fabriką“, kuriame 1914 m. dirbo apie 120 darbininkų¹⁷⁴.

8.

Knygynų gyvavimas daug priklausė nuo jų asortimento. Leidinių

171 [Tijūnaitis S.] Knygų skaitymas // Spindulys. 1909. Nr. 17. P. 259—260. Parašas: S. T.

172 Alsėdžiai // Vilniaus žinios. 1905. Geg. 25. (Birž. 7). Nr. 108.

173 Viltis. 1914. Geg. 18(31). Nr. 108.

174 Viltis. 1914. Kovo 30. (Bal. 12). Nr. 68/69.

kiekj, pasiskirstymą rūšimis ir žanrais atskleidžia knygynų leisti katalogai¹⁷⁵.

Remiantis katalogais padaryti skaičiavimai padeda išryškinti kai kurias svarbesnes ir būdingesnes knygynų repertuaro tendencijas¹⁷⁶. Jos pirmiausia rodo knygynų asortimento kiekybinį žugimą pameičiui (nuo 280 pozicijų 1905 m. iki 2 400 — 1913 m.). Pavyzdžiui, „Vilniaus žinių“ (P. Vileišio) knygynas 1905 m. turėjo 280 pavadinimų spaudinių, 1906 m. — apie 550, 1910 m. — per 1 400. M. Piasekaitės-Slapelienės knygyne 1906 m. buvo apie 750 pavadinimų, 1908 m. — 1 220, 1910 m. — apie 1 600, 1913 m. — per 2 400; J. Naujalio knygyne Kaune 1908 m. — daugiau kaip 1 100 pavadinimų spaudinių, 1910 m. — apie 1 400.

Apskričių centrų knygynų asortimento kiekis apskritai ne ką teatsiliko nuo miestų pagrindinių knygynų. V. Penčylos knygyno Marijampolėje repertuaras 1906 m. buvo toks pats, koks užfiksuotas „Vilniaus žinių“ knygyno tų metų kataloge¹⁷⁷. Panevėžio „Apšvietimo“ knygyno 1908 m. kataloge užregistruota apie 1 140 pavadinimų. Tačiau svarbiausi miestų knygynai turėjo per kas daugiau spaudių egzempliorių.

Knygynų asortimento pagrindą sudarė grožinė literatūra (iki 40%). Antai „Vilniaus žinių“ knygyne 1905 m. jai teko 40%, 1906 m. — 36%, 1910 m. — 36%; M. Piasekaitės-Slapelienės knygyne 1906 m. — 32%, 1908 m. — 37%, 1910 m. — 36%, 1913 m. — 37%; P. Stankevičiaus knygyne Vilkaviškyje 1907 m. — apie 40%; Panevėžio „Apšvietimo“ knygyne 1908 m. — 36% ir J. Masiulio knygyne 1912 m. — apie 40%.

¹⁷⁵ Remiamasi šiais katalogais: „Vilniaus žinių“ knygyno katalogas. V., 1905. 32 p.; „Vilniaus žinių“ Petro Vileišio knygyno katalogas. V., 1906. 61 p.; „Vilniaus žinių“ knygyno katalogas 1910 metams. V., 1910. 80 p.; M. Piasekaitės-Slapelienės „Lietuvių knygyno“ katalogas. V., 1908. 92 p.; M. Piasekaitės-Slapelienės ir E. Brazaitytės „Lietuvių knygyno“ katalogas. V., 1906. 61 p.; M. Piasekaitės-Slapelienės knygyno katalogas. V., 1910. 80 p.; M. Piasekaitės-Slapelienės knygyno 1910 metų katalogo priedas. V., 1913. 43 p.; Katalogas lietuviškų knygų, paveikslų, paveikslėlių, pasveikinimų ir popieros laiškam, gaunamų Juozapo Zavadskio knygyne 1910 metų katalogo priedas. V., 1913. 43 p.; Katalogas lietuviškų knygų, paveikslų, paveikslėlių, pasveikinimų ir popieros laiškam, gaunamų Juozapo Zavadskio knygyne 1910 metų katalogo priedas. V., 1913. 43 p.; Katalogas lietuviškų knygų, gaunamų Juozapo Naujalio knygyne Kaune. V., 1908. 92 p.; J. Naujalio knygyno katalogas 1910 metams. [1910]. 80 p.; Petro Stankevičiaus knygyno katalogas Vilkaviškyje. V., 1907. 92 p.; „Apšvietimo“ knygyno katalogas. V., 1908. 92 p.; Juozapo Masiulio knygyno katalogas Panevėžyje. 1912. 134 p.; „Saltinio“ knygynas Seinuose: [Katalogas]. Seinai, [1909]. 32 p.

¹⁷⁶ Visi duomenys nustatyti iš minėtų katalogų, todėl toliau išnašose šie katalogai nežymimi.

¹⁷⁷ Siame darbe knygynų asortimentas smulkiai ir iki vienetų tiksliai neskirstomas ir nediferencijuojamas. Be to, i kiekybės duomenis neįtraukiami leidiniai, įrašyti i katalogą juos spausdinant (paprastai prisidedavo 30—40 leidinių); taip pat smulkioji, dažniausiai netekstinė produkcija (atvirukai, laiškeliai ir pan.). Procentais apskaičiuoti pagrindinių penkių rūšių spaudiniai: 1) grožinė literatūra (beletristika, poezija, scenos veikalai); 2) mokslo ir mokslo populiarinimo knygos (gamtos mokslų, matematikos, geografijos, etnologijos, istorijos, medicinos ir pan.); 3) visuomeninė politinė literatūra; 4) ūkio tematikos leidiniai (ūkjininkystė, amatai ir kt.); 5) „dvasiško turinio“ knygos (tarp jų katekizmai, maldaknygės ir pan.). Skaičiai procentais apvalinami. Siekiama išryškinti tendencijas.

¹⁷⁷ Petro Vileišio „Vilniaus žinių“ knygyno katalogo (V., 1906) skelbimų priede nurodoma, jog V. Penčylos lietuviškame knygyne „galima gauti visas lietuviškas knygas šiame kataloge minėtas“.

Po grožinės literatūros ėjo įvairūs mokslo ir mokslo populiarinimo leidiniai (iki 27%). „Vilniaus žinių“ knygyne jiems teko: 1905 m. — 27%, 1906 m. — 16%, 1910 m. — 21%; J. Naujalio knygyne 1908 m. — 13%, 1910 m. — 8%; J. Zavadzko knygyne Vilniuje 1908 m. — 22% ir 1912 m. — 26%; P. Stankevičiaus knygyne Vilkaviškyje 1907 m. — 14%; „Apšvietimo“ knygyne Panevėžyje — 13%.

Religinio („dvasiško“) turinio literatūra siekė iki 21%. Jos lyginamoji dalis M. Piaseckaitės-Slapelienės knygyne pamečiui didėjo: 1906 m. ji sudarė 6%, 1913 m. — 16%. Ta pati tendencija būdinga ir „Vilniaus žinių“ knygynei (nuo 10% 1905 m. iki 16% 1910 m.). P. Stankevičiaus bei „Apšvietimo“ knygnai jos turėjo 20%.

Įvairūs ūkio (daugiausia žemės ūkio, iš dalies amatų) literatūros raštai sudarė vidutiniškai 5—7%. Pavyzdžiui, M. Piaseckaitės-Slapelienės knygyne beveik visą laiką buvo apie 5% tokių leidinių pavadinimų. J. Zavadzko knygyne — 5—6%, P. Stankevičiaus ir „Apšvietimo“ knygyne — apie 4—5%.

Knygynų reperturą daugiausia svyravo visuomeninė politinė literatūra (nuo 2% iki 16%), bene labiausiai priklausiusi nuo politinės konjunkcijos, visuomeninės atmosferos, savininkų nusistatymo. Antai J. Naujalio knygyne 1908 m. ji sudarė 2% ir 1910 m. — 16%; M. Piaseckaitės-Slapelienės knygyne 1906 m. — beveik 3%, 1908 m. — 11% 1913 m. — 15%. Provincijos knygynuose šios literatūros būta nuo 2% iki 11%.

Lietuviškos knygos asortimentą, jo pobūdį, dinamiką lėmė įvairios tarpusavyje susijusios sąlygos ir priežastys, o pirmiausia — literatūros leidyba. Kurį laiką, ypač pirmieji knygnai, savo reperturą komplektavo iš spaudinių, išleistų daugiausia spaudos draudimo laikotarpiu. Pasitaisydavo knygų, pasirodžiusių ir iki 1864 m. Antai „Vilniaus žinių“ knygynei davė pradžią iš užsienio (JAV, Mažosios Lietuvos) leidėjų P. Vileišio išsireikalautos iki 1904 m. ten išėjusios paties parengtos arba autorinės knygos¹⁷⁸. Tačiau, plečiantis lietuvių knygų leidybai, ypač nuo 1905 m., knygynuose gausėjo lietuvių spaudos naujienų, užėmusių vis svarbesnę ir ilgainiui pagrindinę vietą. Jau 1905 m. pradžioje siūloma steigti specialią draugiją lietuviškoms knygoms leisti¹⁷⁹. 1905—1906 m. įsikuria tokios leidyklos kaip P. Višinskio „Sviesa“, J. Jablonskio „Aušra“, šv. Kazimiero knygų leidimo draugija, J. Laukaičio ir kt. spaudos leidimo bendrovė Seinuose. Ilgainiui knygas Lietuvoje pradėjo leisti pavieniai asmenys, laikraščių redakcijos, kultūros ir švietimo draugijos ir pan. Knygų rinką papildė užsienyje spausdinami lietuviški leidiniai.

Per pirmuosius trejus metus (1905—1907 m.) išleistas 493 pavadinimų knygos (1905 m. — 176, 1906 m. — 212, 1907 m. — 115)¹⁸⁰, iš jų 172 — grožinės literatūros, 128 — religinio turinio, 81 — visuomenės ir

¹⁷⁸ Vileišis P. 33 metų darbų dėl lietuvių spaudos atsiminimai // Literatūra ir kalba. T. 20. V., 1987. P. 428.

¹⁷⁹ Balsas iš sodžiaus // Vilniaus ži. ios. 1905. Sausio 14(27).

¹⁸⁰ Kiek 1905, 1906 ir 1907 metais išėjo naujų lietuviškų knygų // Ten pat. 1907. Gruod. 31 (1908. Sausio 13).

politikos klausimais, 17 — žemės ūkio tematikos¹⁸¹. Lietuvos knygų rūmų kontroliniai duomenimis, per 1905—1917 m. Lietuvoje ir už jos ribų pasirodė per 7 700 knygų ir kitų spaudinių¹⁸².

Šią ir anksčiau išleistą lietuvių spaudą knygynai stengėsi įsigyti iš įvairių leidėjų. M. Piaseckaitės-Slapelienės knygynas palaikė ryšius su Lietuvos leidėjais, taip pat M. Jankumi, M. Zauniute, O. fon Mauderode iš Mazšiosios Lietuvos, A. Olšausku iš JAV ir kt. Sie šiųsdavo knygynui literatūros siuntas. Jau 1906 m. M. Jankus pristatė knygynui 32 pavadinimų 582 egz. spaudinių, 1907 m. 24 pavadinimų 1 930 egz.¹⁸³ Kelios siuntos buvo gautos iš Čikagos (A. Olšausko). Jis turėjo Zavadzkių knygynę Vilniuje savo skyrių („filiją“). M. Piaseckaitės-Slapelienės knygynas supirkinėjo spaudinius ir iš užsidiariusių bei likviduojamų knygynų („Lietuvos“, „Birutės“ Vilniuje), pardavinėjo ir bendrovių („Sviesos“). leidinius¹⁸⁴. J. Naujalio knygynas savo asortimentą (knygas, periodiką, gaidas, muzikos literatūrą) įsigydavo iš užsienio leidyklų ir spausuvių, taip pat Vilniaus, Seinų, Tilžės, kitų vietų leidėjų.

Provincijos knygynai savo asortimentą dažnai pasirinkdavo iš miestų svarbiausių knygynų (M. Piaseckaitės-Slapelienės, J. Zavadzko, „Vilniaus žinių“, taip pat L. Jakavičiaus, J. Maciejausko knygynų Rygoje ir kt.). Todėl jų asortimentas (ir leidinių kiekis, ir pobūdis), kaip sakyta, buvo panašus į didžiųjų knygynų; skyrėsi tik egzempliorių skaičius. Daugelis knygynų stengėsi turėti kuo didesnį įvairių knygynų pasirinkimą. Tad knygynai, norėdami pritraukti pirkėjus, skelbėsi turį įvairų asortimentą. J. Miliaus knygynas Siauliuose buvo pristatomas kaip „pilniausias knygynas“, nes jo vedėjas esą rūpinasi turėti „visų lietuviškų knygų, kokios tik yra išėjusios čia pat ir užsieniuose“¹⁸⁵. Kiti knygynai, tarp jų ir provincijos (A. Dundzilos Vilkaviškyje ir kt.), taip pat reklamavo savo repertuarą įvairovę. Vis labiau suvokta, kad knygynai, kaip prekybos įstaigos, turi prekiauti įvairiausia literatūra ir kad jiems nedera agituoti tik „už kokios nors pakraipos knygas“¹⁸⁶.

Reikia pabrėžti, kad buvo knygynų, kurie skelbėsi prekiaujantys tik tam tikro turinio leidiniais. Tad ir savo repertuarą jie formavo ta kryptimi. M. Pečkauskaitės-Satrijos Raganos „Birutės“ knygynas laikė tik tokias knygas, kurios „neyra priešingos krikščionijai“ ir nepardavinėjo „knygų, sėjančių papiktinimus“¹⁸⁷. Tokios pačios krypties literatūra sudarė ir šv. Kazimiero knygų leidimo draugijos, Seinų „Šaltinio“ knygynų repertuarą. Steigiant „Šaltinio“ knygyną, norėta sudaryti „katalikiškų knygų

¹⁸¹ Ten pat.

¹⁸² Glosienė A. Knygų leidyba ir platinimas Lietuvoje 1918—1940 metais: Disertacija daktaro laipsniui gauti: Mašinarštis. V., 1992. P. 104.

¹⁸³ M. Jankaus laiškas Slapelii knygynui // Lietuvos MA CB RS. F. 308—753.

¹⁸⁴ M. Piaseckaitės-Slapelienės lietuvių knygynas Vilniuje: Atsiminimai // Bibliotekininkystės ir bibliografijos klausimai. T. 4. V., 1965. P. 142.

¹⁸⁵ Vilniaus ži ios. 1908. Rugs. 18. (Spalio 1); Viltis. 1908. Nr. 111.

¹⁸⁶ [Landsbergis G.] Mūsų knygų prekyba // Viltis. 1910. Spalio 22 (Lapkr. 4). Nr. 121. Parašas: Zemkalmis.

¹⁸⁷ „Byrutės“ knygyno katalogas. V., b. m. P. 8.

katalogą“, ir šiam darbui kviesti kunigai ir inteligentai katalikai¹⁸⁸. Tokie knygnai pagal savo principus atrinkdavo mokslo ir mokslo populiarinimo bei visuomeninę literatūrą, retkarčiais kai kuriuos grožinės literatūros kūrinius¹⁸⁹.

Apibrėžtos krypties literatūrą „knygų pardavimuose“ buvo numaćiusi formuoti „Sviesos“ draugija, atsisakydama tokių spaudinių, kurie, jos teigimu, „platina ne apšvietimą, o tamsina žmonių protus“¹⁹⁰. Knygynų asortimento pobūdis priklausė ir nuo jų savininkų visuomeninių nuostatų, pasaulėžiūros, veiklos tikslų. Pagal tai rinktasi, ką pardavinėti. Dėl vienpusiško knygynų repertuaro kildavo konfliktų su pirkėjais (O. Januševičiūtės knygyne Birzuose)¹⁹¹. Katalikiškos orientacijos knygynų, taip pat vartotojų draugijų krautuvių knygų repertuarą dažniausiai parinkdavo kunigai. Manyta, kad tai jų priedermė¹⁹².

Dalis knygynų, skelbėsi turį didelį ir įvairų repertuarą, iš tikrųjų stokodavo svarbių ir perkamų leidinių. Dėl to priekaištauta, pavyzdžiui, J. Masiulio knygnui Panevėzyje¹⁹³, taip pat Plungės lietuviškam knygnui¹⁹⁴ ir kt. Derėtų prisiminti, kad knygnai, siekdami pelno, parinkdavo tokius leidinius, kurie turėjo didžiausią paklausą (maldaknyges, kalendorius, menkavertę grožinę literatūrą). Knygos, kurios „mažiausiai ėjo“, paprastai „metų metais [...] dulkėdavo“¹⁹⁵. Mat knygynų savininkai ne visada sugebėjo atsižvelgti į knygų pirkimo konjunkturą, menkai išmanė pirkėjų poreikius arba nesistengė jų formuoti¹⁹⁶.

Paprastai knygynuose laikyta cenzūros aprobuota literatūra. Todėl valdžios draustos ir persekitos knygos ten viešai negalėjo būti pardavinėjamos. Bet kai kurie knygnai (M. Piaseckaitės-Slapelienės, A. Verbylos ir kt.) turėjo slapčia priglaudę ir draudžiamos spaudos.

Lietuvių knygnai prekiaavo ir kitų kalbų (rusų, lenkų, latvių ir kt.) literatūra.

Didesnieji knygnai, ypač miestuose, turėjo po kelis tarnautojus. Antai P. Vileišio „Vilniaus žinių“ knygyne 1904–1905 m. dirbo Marija Piaseckaitė (vedėja), Elena Brazaitytė (kasininkė), Antanina Dovydauskaitė (Davidauskaitė) (pardavėja), taip pat Juozas Paketuris, Sofija Pšibiliauskaitė-Lazdynų Pelėda¹⁹⁷. Zavadzkių firmos knygyne Vilniuje 1906 m. dirbo Kazys Alyfa, Adomas Morozas, Pranas Jacevičius, Leonas Radzevičius (bene iki 1913 m. pabaigos), Jonas Strazdas. Tvarkyti

¹⁸⁸ Atviras laiškas į Lietuvos kunigus ir svietiškuosius katalikus inteligentus // Saltinis. 1908. Birž. 23(10). Nr. 24. Parašas: „Saltinio“ administracija.

¹⁸⁹ „Saltinio“ knygnas Seinuose: Katalogas. Seinai, [1909]. 32 p.

¹⁹⁰ Grinius K. Senapilė. „Sviesos“ pirmutinis steigiamasis susirinkimas // Vilniaus ios. 1906. Lapkr. 19 (Gruod. 2). Nr. 202.

¹⁹¹ Biržai // Nedėldienos skaitymas. 1906. Rugpj. 16(29). Nr. 35.

¹⁹² [Sleivys K.] Katalogas knygų katalikiškoms skaitykloms su naudingais patarimais. K., 1906. P. 7. Parašas: Kun. S-vys.

¹⁹³ Panevėžys // Lietuvos ūkininkas. 1911. Gruod. 1(14). Nr. 48.

¹⁹⁴ Plungė // Vienių. 1912. Gruod. 18(31). Nr. 51.

¹⁹⁵ Petkevičaitė-Bitė G. Raštai. T. 4. V., 1967. P. 455–456.

¹⁹⁶ Ten pat.

¹⁹⁷ Piaseckaitės-Slapelienės lietuvių knygnas Vilniuje: Atsimi imai // Bibliotekinių kystės ir bibliografijos klausimai. T. 4. V., 1965. P. 143; Vilniaus žinios. 1908. Rugs. 6(19). Nr. 200; VUBRS. F. 1 — F. 532. Lap. 339.

šio knygyno lietuvišką skyrių buvo pakviestas Jonas Česna (vedėjas); K. Alyta (padėjėjas, vėliau — skyriaus vedėjas), Leonas Radzevičius (praktikantas)¹⁹⁸. Vinco Penčylos knygyno Marijampolėje vedėju 1908—1913 m. buvo Adomas Dundzila. A. Švedo knygyno Kalvarijoje vedėja ir pardavėja buvo Albina Švedaitė¹⁹⁹. Kazimiero Rutskio knygyno Kaune „užveždėtoju“ 1910—1911 m. dirbo Povilas Olšauskas²⁰⁰. Nemažai tų knygyną tarnautojų vėliau įkūrė savo knygynus: 1906 m. — M. Piaseckaitė-Šlapelienė su E. Brazaityte, 1911 m. P. Olšauskas įsigijo buvusį P. Rutskio knygyną, 1913 m. — A. Dundzila knygyną Vilkaviškyje, 1912 m. P. Jacevičius įsteigė Šiauliuose knygrišyklą ir laikraščių agentūrą.

Daugelyje knygyną, ypač provincijoje, už prekystalio dirbo arba patys jų savininkai, arba jų šeimos nariai, kartais samdyti tarnautojai. „Vilniaus žinių“ knygyno ir spaustuvės finansavimo reikalus tvarkė P. Vileišio žmona Alina. J. Naujalio knygyne prekiaavo J. Naujalio žmona Monika Naujalienė ir pan. Katalikiškos krypties knygynai rūpinosi parinkti tarnautojus, gebančius „įstikimais ir mokančiais prekiauti“²⁰¹. Sv. Kazimiero knygų leidimo draugijos knygyno vedėju buvo šios draugijos buhalteris Juozas Šimėnas²⁰², paskui juo paskirtas kun. Nikodemas Raštūnas²⁰³. Pirmojo pasaulinio karo metais ten vedėjavo Antanas Kniūkšta (vėliau žymus lietuvių literatūros leidėjas)²⁰⁴. M. Pečkauskaitės-Satrijos Raganos „Birutės“ knygyno „kompanionas“, davęs lėšų jam įsteigti, buvo JAV lietuvių katalikų veikėjas Antanas Milukas, o knygyne pakaitomis dirbo rašytoja ir jos sesuo Sofija Pečkauskaitė²⁰⁵. Seinų „Saltinio“ knygyne 1908 m. vedėjavo Antanas Vailonis, prieš tai tokį darbą ilgai dirbęs Cestachovoje; jame tarnavo iš pradžių vietiniai, vėliau keli lietuviai iš kaimo.

Lietuvių knygyną steigėjai, savininkai, tarnautojai buvo įvairių profesijų, skirtingos socialinės padėties, pasaulėžiūros, išsilavinimo žmonės, tarp jų tuo laiku jau žinomi lietuvių visuomenės, kultūros, meno veikėjai — P. Vileišis, J. Naujalis, M. Piaseckaitė-Šlapelienė, J. Šlapelis, J. Kriauciūnas, E. Brazaitytė, scenos meno žmonės — K. Alyta, J. Strazdas, su lietuviškos knygos prekyba Lietuvoje itin susijęs L. Jakavičius, rašytojos M. Pečkauskaitė-Satrijos Ragana ir S. Pšibiliauskienė-Lazdynų Pelėda. Jų veikla knygų prekyboje buvo labiau epizodinė. Antai M. Pečkauskaitė-Satrijos Ragana su knygynu Vilniuje siejo savo tolesnio gyvenimo ir kūrybos viltis²⁰⁶. Bet dar steigdama knygyną ir jau dirbdama,

¹⁹⁸ Strazdas J. Zavadzkiš ir Vilnius // Kultūros barai. 1969. Nr. 10. P. 62—64.

¹⁹⁹ Ruseckas P. Knygnešys. K., 1928. P. 214.

²⁰⁰ Viltis. 1911. Sausio 10(23). Nr. 3.

²⁰¹ [Sleivys K.] Katalogas knygų katalikiškoms skaitykloms su naudingais patarimais. K., 1906. P. 7. Parašas: kun. S-vys.

²⁰² Rygos garsas. 1913. Gruod. 21 (1914. Sausio 3). Nr. 98.

²⁰³ [Dovydaitis P.] Sv. Kazimiero draugijos visuotinis susirinkimas // Viltis. 1914. Liepos 25 (Rugpj. 7). Nr. 164. Parašas: P. D.

²⁰⁴ Ruseckaitė A. Antanas Kniūkšta ir „Sakalas“ // Metai. 1982. Nr. 7/8. P. 106.

113.

²⁰⁵ Satrijos Ragana. Laiškai. V., 1986. P. 236, 239, 246.

²⁰⁶ Ten pat. P. 219.

ji ne kartą abejojo darbo sėkme („[...] dievasžin, kaip man seksis prekyba“²⁰⁷, „abejoju, ar bus iš to gešefto kas nors“²⁰⁸), nesitikėjo knygyne daugiau išbūti²⁰⁹. Tad maždaug po metų (1909 m. balandžio — gegužės mėn.) M. Pečkauskaitė Satrijos Ragana jau nori palikti knygyną ir laiko egzaminus gimnazijos mokytojos teisėms gauti.

Nemažai provincijos knygynų priklausė spaudos draudimo laikų knygnešiams, toliau tęsusiems lietuviškos spaudos darbą legaliai arba slapta. Tarp jų buvo tokie žinomi knygnešiai kaip Andrius Verbyla, Antanas Baltrušaitis (Antanėlis), Jonas Cėsna, Pranas Kriaučiūnas, Valerijonas Laskauskas, Stasys Ripskis, J. Vilčekauskas (Vilčechovskis), Feliksas Milevičius ir kt. Ilgainiui žinomu knygų leidėju tapo Adomas Dundzila. Sintautuose įkūręs knygyną kun. Vincas Paulionis buvo teologijos daktaras, sulietuvinęs religinės literatūros veikalų.

Tačiau žinių apie daugelį savininkų (ypač provincijos knygynų ar knyga prekiausių krautuvii) beveik neturime, išskyrus vieną kitą jų gyvenimo ir veiklos nuotrupą ar faktą. Vieni buvo daugiau komercijos žmonės, kiti (A. Zaborskis, K. Rutskis) — turtingi ir stambūs verslininkai, tretii knygų prekybą derino su visuomenine kultūrine veikla (O. Vitkauskytė, O. Januševičiūtė, B. Orvydas* ir kt.).

10.

Kartu su knygynais steigtos ir kitos stacionarios lietuvių spaudos prekybos vietos. Didesniuose miestuose (Vilniuje, Kaune, Siauliuose) veikė spaudos kioskai, dažniausiai priklausę kitataučiams prekybininkams. Retsykais jie pardavinėjo ir lietuviškus spaudinius. Siauliuose 1914 m. žinomi J. Biko, S. Rįvkos ir kiti spaudos kioskai²¹⁰. Įsisteigę miesteliuose (Salantuose, Kuliuose, Seduvoje ir kt.), tokie lietuviškos literatūros kioskai bent iš dalies atstojė knygynus. Jurbarkė atsidarius Juozo Ziliaus knygynui, spaudos kioską įsteigė Kazimieras Celkys, prekiaavęs laikraščiais, knygelėmis ir kitomis smulkiomis prekėmis²¹¹. Per šį kioską galima buvo užsisakyti knygų ir periodikos leidinių. „Ryto“ draugijos Naujųjų Svenčionių skyriaus susirinkimas 1914 m. nutarė prašyti leidimo įsteigti prie skaityklos knygomis prekiaujantį kioską²¹². Kioskų paslaugomis galėjo naudotis ir knygynai. M. Pečkauskaitės-Satrijos Raganos knygynas Vilniuje turėjo teisę prekiauti spaudiniais dviejuose Vilniaus kioskuose²¹³.

Lietuviška spauda pardavinėta įvairių prekių krautuvėse, daugiausia išlaikomoje vartotojų draugijų ar šiaip prekybininkų. Knygos ten paprastai glaudėsi kokioje kertėje ar lentynoje, dažniausiai su kitomis prekėmis. Žmogus, užėjęs į krautuvę, galėjo įsigyti ir knygų bei laikraščių ar juos užsiprenumeruoti. Antai Skapiškio krautuvėje 1912 m. buvo galima

²⁰⁷ Satrijos Ragana. Laiškai. V., 1986. P. 236.

²⁰⁸ Ten pat. P. 251.

²⁰⁹ Ten pat. P. 252.

²¹⁰ KVA. F. 11—27. Ap. I. B. 1914. Lap. 21—22.

²¹¹ Giedraitis-Giedrius A. Mūsų Jurbarkas. Chicago, 1979. P. 200.

²¹² Saltinis. 1914. Sausio 20(7). Nr. 3.

²¹³ LVIA. F. 419. Ap. I. B. 390. Lap. 27.

gauti „Saltinio“, „Vienybės“, „Vilties“ laikraščių numerių²¹⁴. Barstyčiuose (Telšių apsk.) Novickio krautuvė 1914 m. pardavinėjo „Lietuvos žinių“ laikraštį²¹⁵. Pirmojo pasaulinio karo metu labai susidomėta laikraščiais: jie buvo gaudyte gaudomi ir perkami. 1914 m. Lukošaicio krautuvė Panemunėlyje per savaitę parduodavo per 70 egzempliorių laikraščių²¹⁶.

Krautuvėse ar kitais būdais pardavinėjama periodika buvo siunčiama miestų ar miestelių paštu. Į Vabalinką (Vabalninko, Antašavos, Kupreliškių miesteliams ir apylinkėms) 1908 m. pabaigoje parduoti komiso pagrindais atėdavo 57 egz. periodikos²¹⁷; per 1909 m. siūtą 75 egz.²¹⁸ 1911 m. Ylakiuose „laisvam pardavimui“ buvo skiriama keliasdešimt egzempliorių laikraščių, tarp jų „Saltinio“ 22 egz., „Lietuvos ūkininko“ 21 egz.²¹⁹

Lietuviškais spaudiniais taip pat prekavo kai kurios draugijos, bibliotekos, redakcijos, leidėjai, kitos įstaigos. Lietuvių katalikų blaivybės draugijos skyriai 1911 m. pardavė 22 444 egz. jos leidžiamų kalendorių²²⁰. 1914 m. knygomis prekavo šios draugijos Šiaulių skyrius²²¹. Draugijos išlaikomose arbatinėse galima buvo įsigyti jos leidžiamų brošiūrų ir kalendorių („Dieve padėk“).

Kauno lietuvių katalikų viešoji biblioteka ir skaitykla nuo 1909 m. pigiau, nei nurodyta kaina, pardavinėjo jai paaukotų knygų egzempliorių perteklių (dublikatus)²²². Iš pradžių prekiauta 13, paskui 18 pavadinimų knygomis, tarp jų buvo M. Valančiaus „Paaugusių žmonių knygelė“, Maironio „Jaunoji Lietuva“, Petliuko Pundzevičiaus „Neatmezgamas mazgas“, Šatrijos Raganos „Bičių knygelė“ ir kt. Lietuvių mokslo draugijos biblioteka 1909 m. pardavė knygų už 43 rub. 29 kap.²²³

Lietuvių laikraščių („Vilniaus žinių“, „Lietuvos žinių“, „Lietuvos ūkininko“, „Vilties“, „Saltinio“) redakcijos savo leistomis knygomis prekavo per knygynus arba laikraščių administracijas. „Vilniaus žinių“ leidiniai pardavinėti P. Vileišio knygyne. „Vilties“ redakcija 1912 metų savo knygas (tais metais jų buvo išleidusi 28) knygynams ir kitiems prekiautojams pardavinėjo laikraščio administracijoje su nuolaida, bet tik už grynusius pinigus²²⁴. Kunigas Simanas Draugelis 1914–1915 m. knygas pardavinėjo Seinų kunigų seminarijoje²²⁵.

²¹⁴ Skapiškis // Vienybė. 1912. Kovo 27 (Bal. 9). Nr. 13.

²¹⁵ [Mika A.] Barstyčiai // Lietuvos žinios. 1914. Nr. 175. Parašas: Adomas iš Rojaus.

²¹⁶ Panemunėlis // Lietuvos ūkininkas. 1914. Lapkr. 27. (Gruod. 10). Nr. 48.

²¹⁷ [Karosas M.] Vabalninkas // Viltis. 1908. Gruod. 21. (Sausio 13). Nr. 150.

Parašas: A. Varmas.

²¹⁸ Ten pat. 1909. Liepos 1(14). Nr. 74. Ten pat. 1909. Gruod. 31. (Sausio 13). Nr. 150. Parašas: A. Varmas.

²¹⁹ Ylakai // Lietuvos ūki inkas. 1911. Nr. 12.

²²⁰ Kauno „Blaivybės“ susirinkimas // Viltis. 1912. Vas. 19 (Kovo 3). Nr. 22.

²²¹ [Jakštas A.] Mūsų reikalai // Draugija. 1914. Nr. 1. P. 41. Parašas: A. A.

²²² Sušelpkite Kauno lietuvių katalikų viešąjį knygyną su skaitykla // Vienybė. 1909,

Kovo 25 (Bal. 13). Nr. 13.

²²³ Švento Kazimiero draugijos išleistų knygų katalogas. 3-ji laida. K., 1912. P. 19.

²²⁴ Viltis. 1910. Liepos 30. (Rugpj. 12). Nr. 86.

²²⁵ „Vilties“ administracijos pranešimas // Viltis. 1912. Lapkr. 30 (Gruod. 13).

Nr. 142.
²²⁵ Lietuviškoji enciklopedija. T. 6. K., 1937. Sklt. 1419.

Knėgynai ir kitos stacionarios spaudos prekybos įstaigos (kioskai ir kt.) buvo svarbus apžvelgiamojo laikotarpio lietuvių kultūros reiškinys. Įsteigta ir veikė apie 100 lietuviškos spaudos prekybos įstaigų (įtraukti ir keli kitataučių knėgynai, daug prisidėję prie lietuviškos knygos ir kitų leidinių platinimo). Jie atliko svarbų tautos švietimo darbą, skleisdami knygą ir periodiką gimtąja kalba, pratindami žmones skaityti. Knėgynai buvo taip pat prekybos, komercijos įstaigos, kuriose savininkai ir tarnautojai mokėsi prekybos amato. Lietuviškus knėgynus steigė ir išlaikė daugiausia kultūrinių aspiracijų ir švietimo veiklos žmonės, branginę knygą, kėlę ją aukščiau nei komercijos interesus.

1904—1918 m. veikę knėgynai sukūrė lietuviškos spaudos prekybos ir platinimo tradicijas.

I lentelė. Lietuvių spaudos knėgynų sąrašas

Eilės Nr.	Vieta	Savininkas	Veikimo metai	Pastabos
1	2	3	4	5
1.	Anykščiai Pašto stotis (Andrikonio namai)	Valerijonas Laskauskas (buvęs knėgnešys)	1908—1932	Su pertraukomis
2.	Biržai Dirvono g.	Povilas Januševičius Ona Januševičiūtė Jonas Januševičius	1905 1905 pab.—1908 1908—1915	
3.	Gelvonai	Justinas Daugėla	1914—1925	
4.	Ylakiai	A. Kelpšas A. Kelčius	1905.03(?)—? 1906—?	Neaišku, ar A. Kelčius yra kito knėgyno savininkas, ar iškreiptai parašyta A. Kelpšo pavardė
5.	Joniškis	Stasys Ripskis (buvęs knėgnešys)	1905—1910(?)	
6.		N. Butkevičius (kunigas)	1907—?	
7.		Kostas Petras	1911 p. pusė—1915	
8.		Pranytė („Pavasario“ blaivybės dr-ja)	1917—?	
9.	Jurbarkas Kauno g.	Pranciškus Krenčius	Iki 1915	
10.		Juozas Zilius	1911—?	
11.		Kazimieras Celkis	Iki 1915	Knėgų; peridikos, smulkių prekių kioskas

1	2	3	4	5
12.	Kalvarija	Antanas Svedas (vargonininkas)	1906—1908 06	
13.	Kaunas (Prie Viešosios a. (pleciaus))	Juozas Naujalis (kompozitorius)	1905 01 29— 1910 09	
14.	" Mikalojaus pr., greta Levinsono viešbučio	Kazimieras Rutskis (J. Zavadzkiio knygy- no filialas)	1905—1913	Knygynas parduotas P. Olšauskui
15.	" Viešoji a. (plecius)	Ona Vitkauskytė (Vitkauskaitė)	1906 II pusė— 1915	
16.	" Buvusiose J. Naujalis knygyno patalpose	Antanas Petronis	1911 01—1915	
17.	" Sančiuose	A. Milašauskis	1911 pr.—?	
18.	" Buvusiose K. Rutskio (J. Zavadzkiio) knygyno patalpose	Povilas Olšauskas	1913 I pusė— 1929 07	Veikė su pert- raukomis
19.	" Viešoji a. (plecius) Nr. 6	Sv. Kazimiero knygy- leidimo dr-ja	1914 pr.—1940	
20.	" Licmāno (Lit- zmann) g. Nr. 22	Marija Boginienė	1916—?	
21.	" Nemūno (Memel- str) g. Nr. 3	Juozas Seškevičius ir bendrovė	1916—1918	
22.		Jonas Simanauškas (Simananiš)	Isteigtas iki 1918	
23.	Kelmė	Liudvikas Jakavičius (knygy leidėjas)	1906—1915	L. Jakavičiaus Rygos knygyno filialas
24.	Kuliai	Leonas Liutikas (Liudikas) (ūkininkas)	1905—?	
25.	Kulva	Julius Narkevičius (kunigas, įsteigėjas)	1907—?	
26.	Kupiškis	Vartotojų dr-ja	1905—?	
27.	Kuršėnai	?	1914—1915	
28.	Kretinga M. Nagevičienės namai	Marija Nagevičienė	1907—?	
29.	Lazdijai	P. Slančiauskas	1908—?	

	2	3	4	5
30.	Marijampolė Bažnyčios g. V. Penčylos namuose, paskui špitolėje	Vincentas Penčyla	1905 pr.—1915	
31.		A. Paketuris	1907—1908	
32.	Bažnyčios g. Ginsbergo namuose	Andrius Verbyla (buvęs knygnešys)	1908—1909	Įsikūrė vietoje A. Paketurio knygyno
33.	Mažeikiai	Antanas Žukauskis	1906—1913(?)	
34.	„ Bažnyčios g. Nr. 5	Antanas Osteika	1912—1938(?)	Veikė su pert- raukomis
35.	Merkinė	Dvareckas	1907—?	
36.	Meteliai	?	1914—?	
37.	Mosėdis	Liudvikas Jakavičius (knygų leidėjas)	1907—?	L. Jakavičiaus Rygos knygyno filialas
38.	Naumiestis	Antanas Baltrušaitis (Antanėlis) (buvęs knygnešys)	Įkurtas iki 1918	
39.	Nemunaitis	J. Baltuška	1906—1909(?)	
40.	Pandėlys	J. Mažuolių	1913—?	
41.	Panevėžys Nauja (Dvarna) g. Federavičienės namai	Juozapas Masiulis (verslininkas)	1906 pab.—1915	
42.	„ Prekyvietės a.	J. Petrulio „Apšvietimo“ knygynas	1907—1910(?)	
43.	„ Stoties g. Nr. 91	Kazimieras Motieka (verslininkas)	1911—?	
44.		M. Rimienė	1914—?	
45.	Plungė	Stanislovas Biknevičius (Bichnevičius) (bajoras)	1905—1912(?)	
46.	Pumpėnai	Vartotojų dr-ja	1906—?	
47.	Radviliškis	Elena Kepalienė	1916—?	
48.	Raguva	Benediktas Masiokas	1913—1915	
49.	Ramygala	Benediktas Masiokas	1906—1913	„Lietuviškų ir lenkiškų knygų sank- rova“
50.	„	Antanas Jurkevičius	1913—?	
51.	Raseiniai	„Atžalos“ vartotojų dr-ja	1905—1915	
52.		Stasys Ščepavičius	1905—?	
53.	Rokiškis	?	1906—?	

1	2	3	4	5
54.	Seinai	„Saltinio“ knygyNAS	1908 II pusė— 1919	
55	Sintautai	Vincas Paulionis (kunigas, įsteigėjas)	1905—?	
56.	Skuodas	B. Orvydas	1905 pab.— 1915	
57.		Liudvikas Jakavičius (knygų leidėjas)	1907—?	L. Jakavičiaus Rygos knygyNO filialas
58.	Sakiai	J. Arnastauskas (kunigas, įsteigėjas)	1905 II pusė—?	
59.		Pranas Kriaučiūnas (buvęs knygnešys)	Iki 1915—1940?	
60.	„	Apolonija Steponaitytė	1908—?	
61	Seduva	Stanislovas Malakna	1913—1915	
62.	Stauliai	Marijonas Milius	1905—1915	
	Sasiejaus, nuo 1914 Didž. kalė- jimo g.			
63.		Karolis Savičius	1905 I pusė— 1915	„Lietuviškai lenkiškas knygyNAS“
- 64.	„ Didžiosios ir Kalno g. kertė.	Aleksandras Zaborskis (stambus verslininkas)	1905—1915	
65.		Okio dr-ja	1905—?	
66.		Pranas Jacevičius (buvęs knygnešys)	1912(?)—1915	
67.	Siluva	Petras Vaičius	Įkurtas iki 1918.	
68.	Švėkšna	Andrius Klumbys (ūkininkas)	1906 03 08—?	
69.	Tauragė	Leopoldas Brokertas	1905 pab.— 1909(?)	
70.	„	Vartotojų dr-ja	1912—?	
71.	Telšiai	Pranas Kerys	1908—1911	1911 knygyNAS buvo parduo- damas
	Kalno g. Nr. 1			
72.		Peliksas Milevičius (buvęs knygnešys)	Įkurtas iki 1918	
73	Ukmergė	Survila („Birutės knygyNAS)	1911 I pusė—?	
74	„	Kostas Adomavičius	1916(?)—?	
75.	Utena	Margarita Kemėšytė	1907—1912(?)	
76.	Varniai	Vartotojų dr-ja	1910—?	
77.	Vieksniai	Martynas Vilčekauskas (Vilčekovskis) (buvęs knygnešys)	1914(?)—1918	
78.	Vilkaviškis	Petras Stankevičius	1906—1915	
79.		Adomas Dundzila	1913 07 01—1915	
80.		Lenkaitis	1913—?	

1	2	3	4	5
81.	Vilnius Aušros vartų g. Nr. 5 (nuo 1910 — Antakalnio g. 24a)	Petras Vileišis („Vilniaus žinių“)	1904 08 24— 1913 03(?)	
82.	Sv. Jono g. 13	Marija Piaseckaitė- -Slapeliėnė	1906 02 18— 1945	Iki 1907 kartu su E. Brazaityte
83.	„ Aušros vartų g. Nr. 29 (1908 Nr. 17)	Juozas Paketuris (matininkas) Jonas Kriaučiūnas (buvęs knygnešys) (Paketurio ir draugų knygynas „Lietuva“)	1906—1908	
84.	Didžioji g. Nr. 27	Juozas Zavadzkiš (Zavadzkių firma)	1906—1920	
85.	Didžioji g. Nr. 27	Čikagos laikraščio „Lietuva“ knygyno skyrus Zavadzkių knygyne	1907—?	
86.	„ Aušros vartų g. Nr. 5	Marija Pečkauskaitė- -Satrijos Ragana (rašytoja) Antanas Milukas („kompanjonas“) T. Jankauskienė	1908 04— 1909 09 29	
87.	Didžioji g. Nr. 14		1910—?	
88.	„ Semionovskaja g. Nr. 10	„Lietuvos ūkininko“ redakcija	1911—?	
89.	„ Didžioji g. (Miesto namai)	„Lietuvos žinių“ redakcija	1914—1915	
90.	„ Kalvarijos g. Nr. 17 bt. 4	„Sviesos“ knygų krautuvė	1906—?	
91.	Višakio Rūda	„Sviesos“ dr. ja	1908—?	
92.	Zagarė	Marcinkus	1905—1908(?)	
93.	Naujoji Zagarė	Jonas (Robertas?) Kulikauskas (ūkininkas)	1914—1915	
94.	Zemaičių Kalvarija	Liudvikas Jakavičius (knygų leidėjas)	1911—1913(?)	L. Jakavičiaus Rygos knygyno filialas
95.	Zemoji Panemunė	Kazimieras Vaičas	1912 01—?	
96.	Ziežmariai	?	1908(?)—?	Knygynas 1908 buvo parduoda- mas. Reikėjo kreiptis į Jong Kvietkauską. Ga- limas daiktas, kad knygynas buvo įkurtas anksčiau.

2 lentelė. Sumanytų steigti knygynų sąrašas

Eil. Nr.	Vieta	Steigėjas	Steigimo metai	Pastabos
1.	Alsėdžiai	?	1905 pr.	„Vilniaus žinios“ skelbė, kad veikė „Lietuviškų knygų sankrova“. „Lietuvių laikraštis“ tai neigė
2.	Jonava	Vietos kunigas	1905	
3.	Kalvarija	Vartotojų dr-ja	1907	Leidimo negauta
4.		Juozas Kancierius (Kancieris) (buvęs knygnešys)	Iki 1906	
5.	Kaunas	Vaclova Lebkaušienė (moterų veikėja)	1906	Leidimas gautas, bet knygynas neatidarytas
6.	Marijampolė	Veronika Milčinskaitė (Mickienė) (mokytoja)	1905	Leidimas gautas, bet nežinoma, ar knygynas veikė
7.	Mosėdis	Kazimieras Ramanauskas (Ramonauskis) (buvęs knygnešys)	1907	Leidimo negauta
8.	Musninkai	S. Davalytė	1905— 1906	
9.	Naumiestis	Antanas Baltrušaitis (Antanėlis) (buvęs knygnešys)	1904	
10.	Panevėžys	?	1905	
11.	Skuodas	K. Zaremba	1907	
12.	Šiauliai	Povilas Višinskis	1904	Leidimo negauta
13.		Jadvyga Juškytė (kultūros veikėja)	1906	
14.		Antanas Kiznis (kunigas)	1912	Leista prekiauti knygomis. Nežinoma, ar knygynas veikė
15.	Telšiai	?	1905	Leidimo negauta
16.		?	1907	

Vilniaus universiteto
Bibliotekininkystės katedra

BOOK-SHOPS OF THE LITHUANIAN PRESS. 1904—1918

S u m m a r y

On May 7th, 1904 (according to the new calendar) the repressive action of the Russian empire — the forty years of the ban of the Lithuanian press in Latin scripts — was abolished.

After the restoration of the Lithuanian press new favourable conditions and circumstances came into being, and in all spheres of the Lithuanian social life new „accelerated“ processes were going on.

One of the important facts and results during the years 1904—1918 of the Lithuanian cultural development was the existence of a network of legal book-shops of the Lithuanian press.

In the article various moments and aspects of the activities of the Lithuanian book-shops are analysed and the development of a network of these shops and other stationary establishments of the book trade are described.

The information collected tells us that during the years 1904—1918 there existed about 90 Lithuanian book-shops. They worked simultaneously with book-shops belonging to the representatives of other nations, partly also engaged in selling Lithuanian books; facts of cooperation between them are described.

In the article are also analysed the cultural and commercial activities of the Lithuanian book-shops.

Many of them acted not only as commercial institutions but perhaps more as institutions of enlightenment and culture. The education of the people they regarded as their main task.

The Lithuanian book-shops earned their existence with many difficulties. Their owners were mostly inexperienced in commercial matters and sometimes not able to withstand competition. To help themselves the book-shops traded other goods, mostly devotionals.

In a separate section of this article the questions of assortment of literature are analysed (quantity, topics, genres etc.)

Factors which have stimulated and determined the structure of the assortment are pointed out (publishing, censorship, political confrontation within the society etc.).

The article acquaints you with the founders and owners of the described book-shops. Many of them have been Lithuanian cultural activists, formal illegal book distributors, writers. Only some of them were businessmen.

As appendix statistical tables about the book-shops and their proprietors are added, about book-shops which were planned, but not established, as well.

The history of the book-shops of the Lithuanian press which have been important factors in the development of the national culture has never been seriously studied and described. This article is the first attempt of such an extent and character to solve this problem.